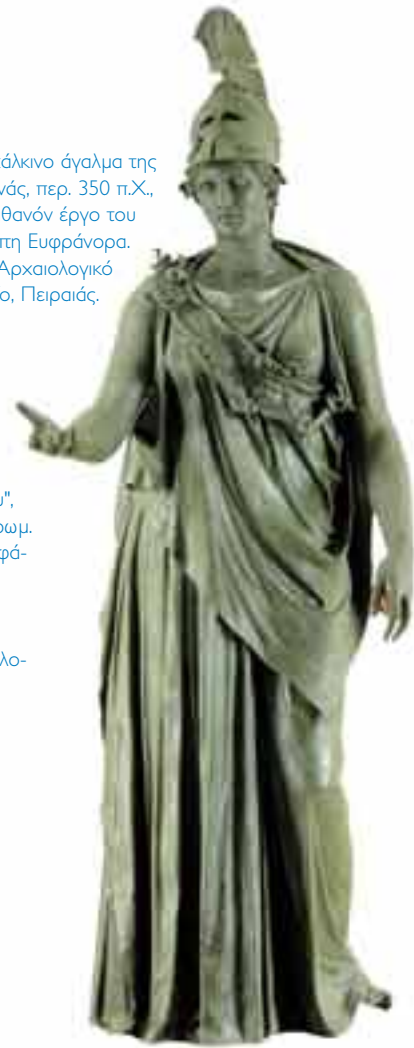

Η "Αθηνά του Βαρβακείου",
3ος αι. μ.Χ. Μαρμάρινο ρωμ.
αντίγραφο του χρυσελεφάντινου
αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου,
έργου του Φειδία.
© Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο,
Αθήνα.

Ορειχάλκινο άγαλμα της
Αθηνάς, περ. 350 π.Χ.,
πιθανόν έργο του
γλύπτη Ευφράνορα.
© Αρχαιολογικό Μουσείο,
Πειραιάς.

Κεφαλή πήλινου
αγάλματος της
Αθηνάς από
ακρωτήριο
κτηρίου, περ.
500-490 π.Χ.
© Αρχαιολογικό Μουσείο,
Ολυμπία.

Πίσω όψη αργυρού τετρά-
δραχμου Συρακουσών,
περ. 410-405 π.Χ.
© Staatliche Museen,
Münzkabinett, Βερολίνο.

Εμπρός όψη αργυρού
τετράδραχμου Αθηνών,
περ. 440-420 π.Χ.
© Νομισματικό Μουσείο,
Αθήνα.

Παναθηναϊκός
αμφορέας με
παράσταση της
Αθηνάς Προμάχου,
363/2 π.Χ.
© Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο, Αθήνα.

Η πρόσοψη του ιωνικού ναού του Ερεχθείου στην Ακρόπολη της Αθήνας,
τελευταίο τέταρτο 5ου αι. π.Χ.

Η εκπαίδευση της Μαρίας των Μεδίκων, βασίλισσας της Γαλλίας, με
δασκάλους της την Αθηνά, τον Απόλλωνα, τον Ερμή και τις τρεις
Χάρτες. Ρ. Ρ. Rubens, 1621-1625. © Musée du Louvre, Παρίσι.

Κεφαλή από το ανάγλυφο της "Αθηνάς Σκεπτομένης". Η θεά φοράει περικεφαλαία και στηρίζεται στο δόρυ της, περ. 460 π.Χ. © Μουσείο της Ακρόπολης, Αθήνα.

Αθηνά

Η θεά **Αθηνά** ήταν μία από τις σπουδαιότερες θεότητες του Δωδεκαθέου και εθεωρείτο προστάτιδα της αρχαίας Αθήνας, αλλά και πολλών άλλων περιοχών σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ήταν η θεά της σοφίας και του πολέμου αλλά συγχρόνως των τεχνών και της χειροτεχνίας. Σε αυτήν απέδιδαν τόσο τα εφευρήματα για το δάμασμα της φύσης (του χαλινού, του σκάφους του πλοίου, του αργαλειού, του τόρνου, του τροχού των αγγειοπλαστών και του αυλού), όσο και τα στρα-

τηγήματα για την επιχείρηση κάποιου μεγάλου έργου και του πολέμου. Την χαρακτήριζε η παρθενική αυτάρκεια και συνακόλουθα το αυτεξούσιο (αφού κατά τον μύθο ούτε παντρεύτηκε ούτε είχε ερωτικές σχέσεις) αλλά και η ωριμότητα, η υπευθυνότητα και η επιείκεια: με την ψήφο της αθωνόταν κάποιος σε περίπτωση ισοψηφίας σε δίκη. Κατά τις σύγχρονες αντιλήψεις θα μπορούσε κανείς να πει ότι ήταν η θεά του πολιτισμού.

Κατά τη **μυθολογία**, σύμφωνα με τον Ομηρικό ύμνο και τον Ησίοδο, η Αθηνά ήταν η αγαπημένη κόρη του Δία και της Μήτιδας (της γενιάς των Τιτάνων και προσωποποίηση της σωφροσύνης) και γεννήθηκε κατά τρόπο υπερφυσικό. Όταν ο Δίας έμαθε ότι η Μήτις θα του έκανε μία κόρη, αλλά αργότερα και έναν γιο που θα διεκδικούσε τον θρόνο του, την κατάπιε. Όταν ήρθε η ώρα να γεννηθεί η κόρη, δηλαδή η Αθηνά, ο Δίας πρόσταξε τον Ήφαιστο να του ανοίξει το κεφάλι με κτύπημα σφυριού. Και τότε παρουσία των Ολύμπιων θεών ξεπετάχθηκε πάνωπλη η Αθηνά "δημιουργώντας παγκόσμια κατάπληξη και ευφροσύνη". Πήρε μέρος στη Γιγαντομαχία, βοήθησε τον Περσέα να αποκεφαλίσει τη Γοργώ, και αναμίχθηκε στον Τρωικό Πόλεμο με το μέρος των Αχαιών, γιατί, όπως και στην Ήρα, ο Πάρις τής είχε αρνηθεί το "Μήλο της Έριδος". Την Αράχνη που προσπάθησε να την ξεπεράσει στην υφαντική, την μεταμόρφωσε σε έντομο.

Οι μύθοι για τη σχέση της θεάς με την Αθήνα και την Αττική έδωσαν αφορμή για έξοχα έργα τέχνης. Στην Ακρόπολη συναγωνίσθηκε με τον Ποσειδώνα για το ποιος θα είναι ο προστάτης της πόλης. Με το κτύπημα της τρίαινας του θεού ξεπετάχθηκε νερό ενώ με το κτύπημα του δόρατος της Αθηνάς

φύτρωσε μια ελιά. Έτσι κέρδισε την προστασία της πόλης που από τότε φέρει το όνομά της. Οι Έλληνες πίστευαν ότι η Αθηνά βοηθούσε τους ήρωες στα κατορθώματά τους, τον Ηρακλή στους άθλους του, τους Αργοναύτες στο ταξίδι τους, τον Οδυσσέα στις πανουργίες του, όπως στην κατασκευή του Δούρειου Ίππου. Μεγάλωσε σαν δικό της παιδί τον Εριχθόνιο, γιο του Ηφαίστου και της Γης, και πρώτες ιερείες της ήταν οι κόρες του μυθικού βασιλιά Κέκροπα η Άγλαυρος, η Έρση και η Πάνδροσος.

Μετά από την εγκατάλειψη της αρχαίας θρησκείας, οι κύριες ιδιότητες της Αθηνάς, η παρθενία, η αξιοπρέπεια και η καλοσύνη βρήκαν στην Αθηναϊκή Ακρόπολη αβίαστα τη συνέχειά τους στη λατρεία της Παναγίας. Πράγματι ο Παρθενώνας καθαγιάστηκε ως εκκλησία της Παρθένου Μαρίας και έτσι διατηρήθηκε έως τον 15ο αιώνα. Τον Δεκαπενταύγουστο αντί για τα Παναθήναια γιορταζόταν πλέον η Κοίμηση της Θεοτόκου.

Γνωρίζουμε πολλά για τις **εορτές** προς τιμήν της Αθηνάς κυρίως στην Αθήνα και την Αττική. Η σπουδαιότερη ήταν τα *Παναθήναια* τα οποία γιορτάζονταν κάθε χρόνο και κάθε τέσσερα χρόνια ως *Μεγάλα Παναθήναια*. Η εορτή συνοδευόταν από πλούσιες θυσίες εκατό βοδιών και από αθλητικούς και καλλιτεχνικούς αγώνες. Ο λαός των Αθηνών σε πομπή μετέφερε και προσέφερε στο ξόανο της θεάς στον ναό της *Πολιάδος Αθηνάς* (αργότερα στο Ερέχθειο) έναν πέπλο. Η ζωφόρος του Παρθενώνα μάς δίνει μία άριστη εικόνα της μεγάλης αυτής πομπής. Κατά τα *Αρρηφόρια*, δύο μικρά κορίτσια διακεκριμένων αθηναϊκών οικογενειών μετέφεραν, νύχτα, τα *άρρητα*, τα απόρρητα δηλαδή λατρευτικά αντικείμενα, που τους παρέδιδε η ιέρεια, από τον ναό της θεάς στο Ιερό της *Αφροδίτης εν Κήποις*, στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης. Τα *Πλυντήρια* ήταν μία καθαρτήρια τελετή (γύρω στις 10 Ιουνίου) κατά την οποία το διηπετές ξόανο της *Αθηνάς Πολιάδος*, μεταφερόταν στο Φάληρο, πλενόταν στη θάλασσα και επέστρεφε υπό το φως δάδων. Τα *Καλλυντήρια*, κατά τα οποία γινόταν ο καθαρισμός του ναού της θεάς γιορτάζονταν την παραμονή των *Πλυντηρίων*. Κατά τα *Απατούρια* γινόταν η εγγραφή των ενηλικιωμένων παιδιών στους καταλόγους των Αθηναίων πολιτών με θυσίες προς την *Αθηνά Φρατρία*, ενώ στα *Χαλκεία* πανηγύριζαν οι χαλκείς και οι λοιποί τεχνίτες προς τιμήν της *Αθηνάς Εργάνης* και του Ηφαίστου. Τέλος κατά τα *Ωσχοφόρια*, που ήταν και γιορτή του Διονύσου, γιορταζόταν η ολοκλήρωση της συγκομιδής με πομπή προς το Ιερό της *Αθηνάς Σκιράδος* στο Φάληρο.

Σε άλλες πόλεις γνωρίζουμε επίσης εορτές για την Αθηνά. Στη Βοιωτία γίνονταν τα *Ιτώνια* της Κορώνιας, στους Δελφούς εορτές προς τιμήν της *Αθηνάς Προναιάς*. Άλλες εορτές γίνονταν στο Άργος, την Κόρινθο, την Ήλιδα και τη Σπάρτη.

Οι **επωνυμίες** της Αθηνάς, πολλές από τις οποίες αναφέρθηκαν ήδη, σχετίζονται με τις ιδιότητες που απέδιδαν στη θεά, αλλά και με τους τόπους λατρείας της. Οι γνωστότερες είναι *Παλλάς*, *Παρθένος* και *Γλαυκώπις* (με μάτια κυανοπράσινα ή λαμπερά). Ως πολεμική θεά είχε τις επωνυμίες *Πρόμαχος*, *Σώτειρα*, *Αρχηγέτις*, *Δεινή*, *Αγελείη*, *Αρεία* (φιλοπόλεμη), *Σθενία*, *Νικηφόρος*, *Επιπυργίτις*, *Χαλινίτις*, *Ληίτις* (που φέρνει τα λάφυρα), *Αιτυρώνη* (ακούραστη) και *Αγέστρατος* (που οδηγεί τον στρατό). Λατρευόταν και ιδιαίτερος ως *Αθηνά Νίκη*. Ως προστάτιδα των πόλεων είχε τις επωνυμίες *Πολιάς*, *Πολιάτις*, *Αστύοχος*,

Απατουρία και *Φρατρία*. Ως *Ζωστηρία* προστάτευε τις παρθένες. Ως *Εργάνη*, *Καλλίεργος* και *Μορία* (ελιά), προστάτευε τη βιοτεχνία και τη γεωργία. Στη Σπάρτη ήταν γνωστή ως *Χαλκίοικος* επειδή το άγαλμά της βρισκόταν σε ορειχάλκινο σηκό. Τα ονόματα *Ταυροβόλος* και *Ταυροπόλος* προέρχονται από τις θυσίες ταύρων που της προσφέρονταν.

Για την Αθηνά κτίστηκαν μεγάλοι και σπουδαίοι **ναοί** κατά την αρχαιότητα. Στην Αθηναϊκή Ακρόπολη πλην των αρχαϊκών ναών, που καταστράφηκαν από τους Πέρσες έχουμε τους τρεις κλασικούς, τον Παρθενώνα, το Ερέχθειο και τον ναό της *Αθηνάς Νίκης* που σώζονται σε καλή σχετικά κατάσταση. Υπάρχει ασάφεια για το Ιερό της *Αθηνάς Εργάνης* ως προς τη μορφή και τη θέση του στην Ακρόπολη. Στο Ηφαισείο, το λεγόμενο "Θησείο", στην Αρχαία Αγορά λατρευόταν μαζί με τον αδελφό της τον Ήφαιστο ως προστάτιδα των τεχνιτών. Στο Φάληρο υπήρχε το Ιερό της *Αθηνάς Σκιράδος*, στην Παλλήνη της *Παλληνίδος Αθηνάς* και στο Σούνιο της *Αθηνάς Σουναίας*. Στους Δελφούς στο Ιερό της *Αθηνάς Προναιάς* σώζεται η Θόλος μερικώς αναστηλωμένη. Στη βόρεια Ελλάδα, στην Καβάλα έχουμε το Ιερό της *Παρθένου*, τους ναούς της Οισύμης στη Νέα Πέραμο, των Φιλίππων, της Αμφίπολης και της Θάσου. Στην Πελοπόννησο, υπήρχε Ιερό της θεάς στην Αγορά της Σπάρτης, Ιερό της *Χαλινίτιδος Αθηνάς* στην Κόρινθο, της *Οξυδερκούς Αθηνάς* στο Άργος, της *Αθηνάς Σωτείρας* στην Ασέα της Αρκαδίας και ο μεγάλος ναός του 4ου αιώνα π.Χ. της *Αθηνάς Αλέας* στην Τεγέα. Σε κακή κατάσταση δυστυχώς σώζονται ο ναός στην Αλίφειρα όπως και οι ναοί στο Μάζι και στο Πρασιδάκι Ηλείας. Στις Κυκλάδες, έχουμε τον ναό των Αθηναίων στη Δήλο και τον ναό στην Καρθαία της Κέας. Στην Ακρόπολη της Λίνδου, στη Ρόδο σώζεται αναστηλωμένος ο ναός της *Λινδίας Αθηνάς*. Τρεις ναοί έχουν επισημανθεί στον νομό Λασηθίου στην Κρήτη, στην Ιεράπετρα, στην Ίτανο και στο Σαμώνιο ακρωτήριο.

Παραστάσεις της θεάς έχουμε σε πολλά αγγεία της όψιμης αρχαϊκής και κλασικής περιόδου. Από τα δύο σπουδαιότερα αγάλματα της θεάς στην Αθηναϊκή Ακρόπολη (της *Παρθένου* και της *Προμάχου*, έργα του Φειδία) δεν έχουμε παρά αντίγραφα. Στο Μουσείο του Πειραιά εκτίθεται μία ορειχάλκινη Αθηνά, αριστουργηματικό έργο, πιθανόν του γλύπτη Ευφράνορα, του 4ου αιώνα π.Χ. Απεικονίσεις της θεάς υπάρχουν στο αέτωμα του Αρχαίου Ναού στην Ακρόπολη, στα αετώματα και στη ζωφόρο του Παρθενώνα, στη ζωφόρο του Θησαυρού των Σιφνίων στους Δελφούς, στις μετόπες με τους άθλους του Ηρακλή στην Ολυμπία και στη μεγάλη ζωφόρο του Βωμού του Δία στην Πέργαμο. Σώζονται επίσης πολλά αγάλματα της θεάς σε πρωτότυπα ή αρχαία αντίγραφα.

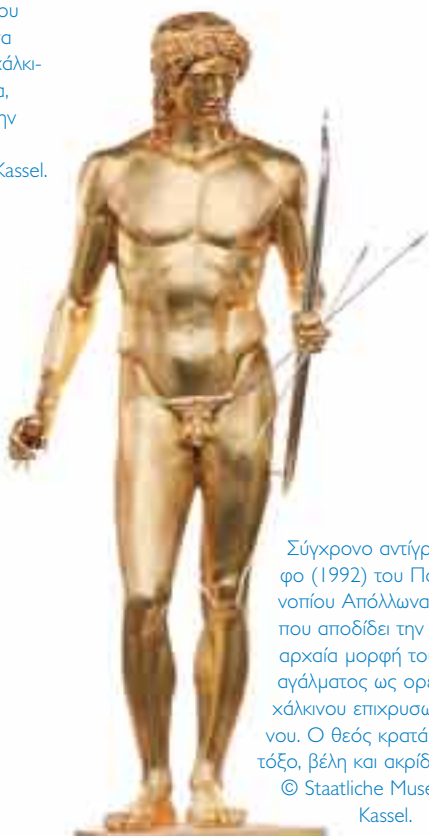
Τα **σύμβολα** της Αθηνάς ήταν η γλαυξ-κουκουβάγια, η περικεφαλαία, η *αιγίδα* (προστατευτικό δέρμα κασίκας, ένα είδος ασπίδας) την οποία της έδωσε ο πατέρας της, το *γοργόνειο* (η αποτρόπαια κεφαλή της Γοργούς-Μέδουσας) επάνω στην *αιγίδα* ή στην ασπίδα της, το δόρυ, το αδράχτι και η ελιά. Η θεά παρουσιάζεται πολύ συχνά με πολεμική αμφίσηση.

Ο "Απόλλωνας του Kassel", 1ος-2ος αι. μ.Χ. Μαρμάρινο ρωμ. αντίγραφο του Παρνοπίου Απόλλωνα (περ. 450 π.Χ.) ορειχάλκινου έργου του Φειδία, που ήταν στημένο στην Ακρόπολη. © Staatliche Museen, Kassel.

Κύλκα με λευκό βάθος, με παράσταση του Απόλλωνα που κρατάει τη λύρα του και προσφέρει σπονδή. Ένα κοράκι παρακολουθεί τη σκηνή, περ. 480 π.Χ. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Δελφοί.

Σύγχρονο αντίγραφο (1992) του Παρνοπίου Απόλλωνα, που αποδίδει την αρχαία μορφή του αγάλματος ως ορειχάλκινου επιχρυσωμένου. Ο θεός κρατάει τόξο, βέλη και ακρίδα. © Staatliche Museen, Kassel.

Πίσω όψη αργυρού στατήρα της Αμφικτυονίας των Δελφών. Ο Απόλλωνας καθισμένος επάνω στον ομφαλό κρατάει δάφνη. Δίπλα του απεικονίζονται κιθάρα και τρίποδας, περ. 336 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Άποψη του αρχαϊκού πώρινου ναού του Απόλλωνα στην Αγορά της Κορίνθου, 6ος αι. π.Χ.

Σύγχρονο αντίγραφο (1992) του Παρνοπίου Απόλλωνα που αποδίδει την αρχαία μορφή του αγάλματος ως μαρμάρινου επιχρυσωμένου. Ο θεός κρατάει τόξο, βέλη και δάφνη. © Staatliche Museen, Kassel.

Ο μύθος του Απόλλωνα και της Δάφνης, L. Bernini, 1622-1624. © Villa Borghese, Ρώμη.

Κεφαλή του Απόλλωνα από την ανατολική ζωφόρο του Παρθενώνα, περ. 440 π.Χ. © Μουσείο της Ακρόπολης, Αθήνα.

Απόλλωνας

Στον **Απόλλωνα** απέδιδαν οι αρχαίοι Έλληνες διάφορες ιδιότητες. Ήταν η προσωποποίηση του ηλιακού φωτός, θεός της μουσικής, της ποίησης, της αρμονίας, της λογικής αλλά και της μαντικής. Εθεωρείτο εκτελεστής της βούλησης του Δία, τιμωρός της ύβρεως, προστάτης των γεναρχών και των οικιστών των πόλεων αλλά και θεραπευτής πόνων και καθαρής από το άγος εγκλημάτων.

Εθεωρείτο επίσης ο ωραιότερος από τους Ολυμπίους θεούς, ο "κάλλιστος των αθανάτων". Το όνομα Φοίβος σήμαινε ιερός και καθαρός.

Η **λατρεία** του Απόλλωνα είχε αρχίσει στην Ελλάδα ήδη από τη μυκηναϊκή περίοδο και σχετιζόταν με την Κρήτη και τους ανατολικούς πολιτισμούς. Τότε αντιπροσώπευε περισσότερο την ετήσια ανανέωση της φύσης και τον ζωοδότη ήλιο, κάτι που διατηρήθηκε αργότερα στη λατρεία του από τους αγρότες που τον τιμούσαν ως *Στάλκα*, *Παρνόπιο* (που έδιδε τις ακρίδες), *Σμινθέα* (εξολοθρευτή των ποντικών), *Σαυροκτόνο*. Ήδη από τα τέλη του 8ου αιώνα π.Χ. έχουμε τον Ομηρικό ύμνο ο οποίος δίνει τις περισσότερες πληροφορίες για τους μύθους των αρχαίων τους σχετικούς με τον θεό.

Σύμφωνα με τον **μύθο**, ήταν γιος του Δία και της Λητώς και δίδυμος αδελφός της Άρτεμης. Η Ήρα που ζήλευε φοβερά τη Λητώ δεν επέτρεπε σε κανένα τόπο να δεχθεί την ετοιμόγεννη γυναίκα. Η νήσος Δήλος, η οποία έως τότε έπλεε στα νερά του Αιγαίου, σταθεροποιήθηκε και δέχθηκε τη Λητώ, η οποία γέννησε τον Απόλλωνα μπροστά σε έναν φοίνικα δίπλα στον ποταμό Ινωπό, λίγο μετά από την Άρτεμη. Και τότε... "χρυσώ Δήλος άπασα ήνηθη"... όταν το λαμπρό φως χύθηκε επάνω από το Αιγαίο.

Κατά τη μυθολογία ο Απόλλωνας έπαιζε κιθάρα συνοδεύοντας τις εννέα Μούσες στο τραγούδι τους ενώ χόρευαν οι Χάριτες και οι Ώρες (*Μουσηγέτης*). Κατέβηκε στους Δελφούς όπου ίδρυσε το μαντείο του αφού σκότωσε τον Πύθωνα, τον φοβερό δράκο του Παρνασσού, με το τόξο του (και από εκεί τα ονόματα *Πύθιος*, *Πυθοκτόνος*, και *Πυθεύς*) και οργάνωσε το ιερατείο με ανθρώπους που ήλθαν από την Κνωσσό της Κρήτης. Οι χρησμοί δίνονταν από την Πυθία, ιέρεια του θεού που καθόταν σε έναν τρίποδα στο εσωτερικό του ναού. Υπήρχαν όμως και άλλα μαντεία στα οποία ο Απόλλωνας φανέρωνε τη βούληση των θεών, στο Πτώον της Βοιωτίας, και στη Μικρά Ασία στο Διδυμαίον της Μιλήτου και στην Κλάρο.

Ένα πλήθος μύθων έπλασαν οι αρχαίοι Έλληνες για τον ωραίο θεό. Έγινε βοσκός στην υπηρεσία του Αδμήτου στη Θεσσαλία, για να εξιλεωθεί από τον φόνο του Πύθωνα· σκότωσε κατά λάθος τον Υάκινθο, τοπικό ήρωα στη Σπάρτη, ρίχνοντας τον δίσκο, και αργότερα ταυτίστηκε μαζί του. Έπαιξε μεγάλο ρόλο στον Τρωικό Πόλεμο και διευκόλυνε τον φόνο του Αχιλλέα· συνδέθηκε τέλος με νύμφες και θνητές γυναίκες με τις οποίες απέκτησε τουλάχιστον δεκαπέντε γιους, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι ο Ασκληπιός και ο Ορφέας. Πολύ γνωστός είναι ο μύθος της μεταμόρφωσης της Δάφνης, κόρης του Πηνειού, στο γνωστό φυτό.

Στην Αττική, γύρω στα μέσα Μαΐου, πριν αρχίσει η συγκομιδή, **γιορτάζονταν** τα *Θαργήλια* προς τιμήν του *Δηλίου Απόλλωνα*, με θρησκευτικό καθαρμό των μισμάτων και προσφορά *θαργήλου* (των πρώτων δημητριακών καρπών). Το φθινόπωρο τελούνταν τα *Πυανόψια* με την τελετουργική περιφορά της *ειρειαίνης*, ενός κλαδιού ελιάς στολισμένου με καρπούς και μαλλί προβάτων, ως ευχαριστήρια για τη συγκομιδή.

Στη Σπάρτη γιορτάζονταν τα *Υακίνθια* περί το τέλος Ιουλίου με υγρές προσφορές, τους *εναγισμούς* προς τον Υάκινθο και μεγάλο πανηγύρι με "ποικίλα θεάματα" και πομπή από τη Σπάρτη στον ναό στις Αμύκλες, και προσφορά χιτώνων στο λατρευτικό άγαλμα. Στη Σπάρτη επίσης εόρταζαν τα *Κάρνεια* (από το όνομα του μήνα) προς τιμήν του *Καρνείου Απόλλωνα*.

Τα *Πύθια* ήταν μία από τις τέσσερις πανελλήνιες μεγάλες εορτές και τελούνταν κάθε πέντε χρόνια στο Κρυσάιον πεδίο, κοντά στους Δελφούς. Αρχικά ήταν αγώνες μουσικής και άσματος, αργότερα όμως περιέλαβαν και αθλητικούς αγώνες.

Οι **επωνυμίες** του Απόλλωνα, πολλές εκ των οποίων αναφέρθηκαν ήδη, συνδέονται με μύθους και τόπους στην Ελλάδα. Στη Φιγάλεια λατρευόταν ως *Επικούρειος* σε ανάμνηση της σωτηρίας από λοιμό. Στα νησιά ως *Δελφίνιος*, προστάτης των ναυτιλομένων, αλλά και ως *Άκτιος*, *Εμβάσειος* και *Ευρυάλιος*. Στην Αγορά των Αθηνών λατρευόταν ως *Πατρώος* και στην Ερέτρια ως *Δαφνηφόρος*. Το όνομα *Λοξίας* οφειλόταν στην ασάφεια ορισμένων χρησμών που έδινε, και το *Εκηβόλος* στην ικανότητά του στη χρήση του τόξου. Άλλες επωνυμίες του Απόλλωνα ήταν *Λύκειος*, *Εκατηβόλος* (που χτυπά από μακριά), *Κύθιος*, *Αλεξίκακος* (που απομακρύνει το κακό) και *Ακέσιος* (που θεραπεύει τις αρρώστιες).

Πάμπολλα επίσης είναι τα **ιερά** και οι ναοί του θεού. Στην Αθήνα υπήρχε νοτιώς του Ολυμπίου ο ναός του *Απόλλωνα Δελφινίου*, στην Αγορά των Αθηνών ο ναός του *Πατρώου Απόλλωνα* και στη βόρεια πλευρά της Ακρόπολης το Ιερό του *Απόλλωνα Υποακραιού*. Το γνωστότερο βεβαίως Ιερό του θεού ήταν στους Δελφούς. Επίσης στην κεντρική Ελλάδα, στο Θέρμο και στην Καλυδώνα έχουμε τους πρώιμους ναούς του *Θερμίου* και του *Λαφρίου Απόλλωνα*. Στη Θήβα υπήρχε ο ναός του *Ισμηνίου Απόλλωνα*, ενώ για το Βοιωτικό Πτώον έγινε ήδη λόγος. Στην Ερέτρια υπήρχε ο πολύ γνωστός ναός του *Δαφνηφόρου Απόλλωνα*. Ένας δωρικός ναός του θεού βρέθηκε στην Άρτα, την αρχαία Αμβρακία και ένας σπουδαίος ναός με το λατρευτικό του άγαλμα στον Πρόδρομο Καρδίτσας. Στη βόρεια Ελλάδα, υπήρχαν Ιερά του θεού στην Αμφίπολη, στους Φιλίππους και στην Ακρόπολη της Θάσου. Στην Πελοπόννησο, έχουμε το Ιερό του *Απόλλωνα Μαλεάτα* κοντά στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου και του *Απόλλωνα Δειραδιώτη* στο Άργος. Κοντά στην Ανδρίτσαινα σώζεται ένα από τα σπουδαιότερα αρχιτεκτονικά μνημεία της Ελλάδας, έργο του Ικτίνου, ο ναός του *Επικουρείου Απόλλωνα*, στη θέση Βάσσης. Επίσης έχουμε το Ιερό στις Αμύκλες της Σπάρτης, στα Λογγά της Μεσσηνίας και στην Κόρινθο, όπου διατηρείται αρκετά καλά αρχαϊκός ναός του Απόλλωνα. Στα νησιά, ναοί του θεού υπάρχουν στην Καρθαία της Κέας, στη Δήλο του *Δηλίου Απόλλωνα* και στη Νάξο. Ελάχιστα λείψανα ενός σπουδαίου ιωνικού ναού του *Φαναίου Απόλλωνα* σώθηκαν στις νότιες ακτές της Χίου, ενώ στη Λέσβο υπήρχε ο ναός του *Απόλλωνα Ναπαίου* (από τη νάπη, δασώδη κοιλάδα). Στη Ρόδο τού είχαν αφιερωθεί δύο ναοί (του *Ερεθιμίου* και του *Πυθίου Απόλλωνα*). Στην Κρήτη έχουμε τον ναό της Δρήρου που χρονολογείται στο 640 π.Χ., και του *Απόλλωνα Ταρραίου* στον νομό Χανίων. Ιερό του θεού υπήρχε στη Γόρτυνα και υπαίθριο Ιερό στο Φαράγγι της Σαμαριάς.

Οι **παραστάσεις** του Απόλλωνα στην αρχαία τέχνη είναι αναρίθμητες. Παριστάνεται αγένειος, πολλές φορές γυμνός και πάντοτε ωραίος. Τα γνωστότερα αγάλματα του θεού είναι στο δυτικό αέτωμα του ναού του Δία στην Ολυμπία, στις ζωφόρους του Παρθενώνα και του Θησαυρού των Σιφνίων στους Δελφούς, επίσης ο "Απόλλωνας του Ομφαλού" στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και το άγαλμα του Φειδία που παριστά τον *Παρνόπιο Απόλλωνα*, τον γνωστό και ως "Απόλλωνα του Κάσσελ". Ο "Κολοσσός των Ναξίων" στη Δήλο χρονολογείται στο 600 π.Χ.

Σύμβολα είχε ο θεός, τον τρίποδα, τη λύρα, την κιθάρα, τη φαρέτρα με το τόξο (όπως και η αδελφή του η Άρτεμη), τον ομφαλό των Δελφών. Ως αγαπημένα φυτά είχε τη δάφνη και τη φοινικιά και ως ζώα τους κύκνους, τα δελφίνια και τους κόρακες.

Εξωτερική όψη από ερυθρόμορφη κύλικα με παράσταση του Άρη και της Αφροδίτης, περ. 520 π.Χ. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Tarquinia.

Εμπρός όψη αργυρής δραχμής της Φάλλνας Θεσσαλίας, περ. 320 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο αναπαυόμενος Άρης, ο λεγόμενος "Ludovisi". Μαρμάρινο ρωμ. αντίγραφο ορειχάλκινου αγάλματος που αποδίδεται στον γλύπτη Σκόπια. © Museo Nazionale Romano, Ρώμη.

Άποψη του χώρου του ναού του Άρη στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας.

Ο αναπαυόμενος Άρης, D. Velasquez, περ. 1636-40. © Museo Prado, Μαδρίτη.

Η Αφροδίτη, ο Έρωτας και οι Χάριτες αφοπλίζουν τον Άρη, I. David, 1824. © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Βρυξέλλες.

Κεφαλή του Άρη από ανάγλυφο, περ. 193-211 μ.Χ. © The Metropolitan Museum of Art, Νέα Υόρκη.

Άρης

Ο **Άρης** ήταν για τους αρχαίους ο θεός του πολέμου και των μαχών. Ήταν η προσωποποίηση της ανελέητης μάχης και έβλεπε τον πόλεμο ως αυτοσκοπό. Οι πληροφορίες γι' αυτόν είναι περιορισμένες και προέρχονται κυρίως από την Ιλιάδα του Ομήρου και από τον όγδοο Ομηρικό ύμνο, ο οποίος όμως φαίνεται, ότι είναι αρκετά μεταγενέστερος από τους άλλους.

Κατά τη **μυθολογία** ήταν παιδί του Δία και της Ήρας και είχε λάβει μέρος στη Γιγαντομαχία. Παιδιά του ήταν ο Δείμος και ο Φόβος που τον ακολουθούσαν στη μάχη, η Έρις, οι Κύρες και η Ενωώ. Με την Αφροδίτη είχε αποκτήσει μία κόρη την Αρμονία, η οποία παντρεύτηκε τον μυθικό οικιστή των Θηβών Κάδμο και έτσι οι Θηβαίοι πίστευαν ότι ο θεός ήταν γενάρχης του βασιλικού οίκου τους. Αλλά ο Άρης είχε και άλλα παιδιά: ανάμεσα σε αυτά, τον Διομήδη, μυθικό βασιλιά των Θρακών και τις Αμαζόνες, πολεμοχαρείς γυναίκες που αποτελούσαν *στυγάνορα στρατόν* (εχθρικό στράτευμα) κάπου στον Καύκασο ή τη Σκυθία.

Στην Οδύσσεια έχουμε λεπτομερή διήγηση του ευτράπελου μύθου με την Αφροδίτη: η θεά ήταν νόμιμη σύζυγος του Ηφαιστου, δημιούργησε όμως ερωτικές σχέσεις με τον Άρη. Οι δύο εραστές αιφνιδιάστηκαν από τον Ήφαιστο, ο οποίος τους σκέπασε με ένα τεράστιο δίχτυ και τους παρέδωσε στους καγχασμούς των Ολύμπιων θεών.

Στις αθηναϊκές παραδόσεις ανήκε και ο μύθος της δίκης του Άρη για τον φόνο του Αλιρρόθιου, γιου του Ποσειδώνα, η οποία πραγματοποιήθηκε σε έναν βραχώδη λόφο κοντά στην Ακρόπολη που πήρε από τότε το όνομα Άρειος Πάγος. Οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου ορίστηκαν να αποτελέσουν το δικαστήριο το αρμόδιο για φόνους. Ο Άρης, αν και φόνευσε τον Αλιρρόθιο, αθώωθηκε, επειδή τον έπιασε να βιάζει την κόρη του, Αλκίππη.

Ένας άλλος μύθος αναφέρει ότι οι Αμαζόνες, όταν στα χρόνια του Θησέα επέδραμαν στην Αττική, κατέλαβαν τον βράχο, θυσίασαν στον πατέρα τους Άρη και έδωσαν το όνομά του στον λόφο.

Τον χαρακτήρα του Άρη, που δικαιολογεί την απουσία ιδιαίτερων **εορτών** γι' αυτόν, τον δίνει ο Όμηρος στην Ιλιάδα. Είναι το πρότυπο του πολεμιστή που ορμά στη μάχη με μανία, πελώριος στο σώμα, ταχύτατος στα πόδια, που βρυχάται όσο δέκα χιλιάδες πολεμιστές μαζί. Με έμφαση τονίζεται από τον ποιητή η διαφορά από την πολεμική θεά, την Αθηνά, η οποία πολεμά για κάποιον σκοπό, ενώ ο Άρης ήταν αιμοχαρής τόσο ώστε να τον μισεί ακόμα και ο πατέρας του ο Δίας. Οι αρχαίοι άλλωστε πίστευαν, όπως μας βεβαιώνει ο Ηρόδοτος, ότι τον Άρη λάτρευαν και οι βάρβαροι, οι Θράκες και οι Σκύθες.

Ως **επωνυμίες** του Άρη αναφέρονται: *Χαλκεύς*, *Βρισάρματος* (βαριά οπλισμένος), *Τειχεσιπλείκτης*, *Αλλοπρόσαλλος* (ευμετάβλητος), *Αφνειός* (πλούσιος). Στη Λακωνία λατρευόταν ως *Θηρίτας* και *Ενωάλιος* (από το όνομα Ενωώ, της κόρης του, προσωποποίησης του πολέμου).

Ένα **ιερό** του Άρη υπήρχε κατά τον 5ο π. Χ. αιώνα στις Αχαρνές της Αττικής, όπου μαρτυρείται λατρεία του θεού. Η λατρεία αυτή μεταφέρθηκε κατά τα χρόνια του Αυγούστου στην Αθηναϊκή Αγορά και στεγάστηκε σε έναν δωρικό ναό κλασικής εποχής, ο οποίος εκείνη την εποχή είχε μεταφερθεί από το Ιερό της *Αθηνάς Παλληνίδος*. Εκεί ο Πausanias είδε το άγαλμα του Άρη δίπλα σε άγαλμα της Αθηνάς και της Αφροδίτης. Ο ναός, ενώ στέγαζε πλέον τρεις διαφορετικές λατρείες, ήταν ίσως γνωστότερος ως ναός του Άρη. Την ίδια εποχή στη Ρώμη υψώθηκε ο ναός του *Άρη Εκδικητή*, *Mars Ultor*, όταν νικήθηκαν οι δολοφόνοι του Καίσαρα από τον Αύγουστο. Ιερά του θεού είναι επίσης γνωστά στους Φιλίππους και στην Ελούντα του νομού Λασηθίου στην Κρήτη.

Υπάρχουν πολλές **παραστάσεις** του θεού στην αγγειογραφία και σε γλυπτά. Πολύ γνωστός είναι ο αναπαυόμενος Άρης, γνωστός ως "Άρης Ludovisi" στη Ρώμη, αντίγραφο έργου που αποδίδεται στον γλύπτη Σκόπα. Ο θεός έχει στάση παραπλήσια με αυτήν της ζωφόρου του Παρθενώνα. Επίσης γνωστό άγαλμα είναι και ο "Άρης Μποργκέζε" στο Λούβρο, αντίγραφο έργου που αποδίδεται στον γλύπτη Αλκαμένη.

Τα **σύμβολα** του Άρη είναι τα όπλα, το δόρυ, το κράνος αλλά και οι δάδες. Αφιερωμένο σε αυτόν ζώο ήταν το σκυλί. Στα ζώα που θυσίαζαν προς τιμήν του περνούσαν γύρω από το λαιμό τους κλαδιά από μηλιά.

Ερυθρόμορφη λήκυθος, με παράσταση της Άρτεμης που εξαπολύει τα βέλη της συνοδευόμενη από ένα ελάφι, 480-470 π.Χ.
© The Metropolitan Museum of Art, Νέα Υόρκη.

Ορειχάλκινο άγαλμα της Άρτεμης, περ. 350 π.Χ. πιθανόν έργο του γλύπτη Ευφράνορα. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Πειραιάς.

Ιερό της Άρτεμης στη Βραυρώνα. Η Στοά των Άρκτων, περ. 420 π.Χ.

Εμπρός όψη μισού χρυσού στατήρα του Πύρρου της Ηπείρου, 278-276 π.Χ.
© British Museum, Λονδίνο.

Εμπρός όψη αργυρού στατήρα της Συμφάλου Αρκαδίας, περ. 350 π.Χ. © Bibliothèque Nationale - Cabinet des Médailles, Παρίσι.

Ορειχάλκινο άγαλμα της Άρτεμης (ύψους 1,65 μ.). Η θεά γυμνή εξαπολύει τα βέλη της, συνοδευόμενη από τον σκύλο της, P. Manship, 1925.
© National Gallery of Art, Washington.

Κεφαλή της Άρτεμης από την ανατολική ζωφόρο του Παρθενώνα, περ. 440 π.Χ. © Μουσείο της Ακρόπολης, Αθήνα.

Άρτεμη

Η **Άρτεμη** λατρευόταν στην αρχαία Ελλάδα ως θεά της άγριας φύσης, των δασωμένων βουνών, των πηγών και των άγριων ζώων. Όπως και η Αθηνά και η Εστία, κατά την ελληνική μυθολογία, δεν παντρεύτηκε ποτέ και αντιπροσώπευε το πρότυπο της μοναχικής, ελεύθερης, ανεξάρτητης νέας γυναίκας που ζούσε κοντά στη φύση και ασχολείτο με το κυνήγι. Οι Έλληνες πίστευαν ότι προστά-

τευε τη νεότητα, τις επίτοκες γυναίκες, και τους καρπούς της γης. Συνοδεύονταν από Νύμφες και Χάριτες και είχε παρθενική ομορφιά.

Κατά την ελληνική **μυθολογία** η Άρτεμη ήταν κόρη του Δία και της Λητώς, δίδυμη αδελφή του Απόλλωνα και γεννήθηκε στη Δήλο. Είχε διαφορετικές ιδιότητες στα διάφορα μέρη της Ελλάδας και ασφαλώς σχετιζόταν με τη μεγάλη θεά της ευφορίας της γης, της οποίας η λατρεία ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στη Μικρά Ασία, ως τροφού των όντων, και είχε το μεγαλύτερο Ιερό της στην Έφεσο. Σχετιζόταν επίσης με τη σελήνη, όπως ο αδελφός της, ο Απόλλωνας, με τον ήλιο. Η Άρτεμη ως κυρίαρχος του κόσμου των άγριων ζώων, ως *Πότνια Θηρών*, φαίνεται ότι λατρευόταν από τα πανάρχαια χρόνια στην Ελλάδα, ενώ στα κλασικά χρόνια είχε κατά τόπους διαφορετικό χαρακτήρα και τρόπους λατρείας.

Στην Αττική σχετιζόταν με τη γέννηση και την ανατροφή των παιδιών. Ως *Λοχεία* και *Ειλείθια* προστάτευε τη μητέρα και το βρέφος κατά τον τοκετό, ως *Παιδοτρόφος* και *Κουροτρόφος* παρέστεκε στην ανατροφή των παιδιών. Οι γυναίκες, στο Ιερό της Βραυρώνας στην ανατολική Αττική, της αφιέρωναν τα φορέματά τους μετά τη λοχεία και έφερναν τα νήπια και τα μικρά κορίτσια, μεταμφιεσμένα σε μικρές αρκούδες, για να χορέψουν

προς τιμήν της τον "Χορό των Άρκτων". Στην Αθηναϊκή Ακρόπολη υπήρχε το Ιερό της *Βραυρωνίας Αρτέμιδος*, το Βραυρώνειο, με τη μορφή μεγάλης στοάς.

Στην Αρκαδία, στον Ερύμανθο και στον Ταΰγετο πίστευαν ότι κυνηγούσε με τόξο άγρια ζώα και ήταν γνωστή ως *Κορυφαία* και *Καλλιστώ* (από μία νύμφη που έγινε αρκούδα).

Στη Σπάρτη, στο Ιερό της *Ορθίας Αρτέμιδος* γινόταν αγώνας καρτερίας στους πόνους, η τελετουργική *Διαμαστίγωση των Εφήβων*, των οποίων το αίμα έβρεχε τον βωμό της θεάς. Ο *Βωμονίκης Έφηβος* μπορούσε να στήσει τον αδριάντα του στο τέμενός της.

Στη Δήλο πιστευόταν ότι προστάτευε τους ναυτικούς, ως *Εκβατηρία*, *Ευπορία*, *Ευπλοία*.

Στην Ταυρική χερσόνησο (στην Κριμαία) ταυτιζόταν με την Ιφιγένεια, στοιχείο που σχετιζόταν με τη λατρεία της στη Βραυρώνα. Σε ορισμένους ελληνικούς μύθους εμφανίζεται εκδικητική και σκληρή, όπως στη Αυλίδα που απαίτησε τη θυσία της Ιφιγένειας, επειδή ο Αγαμέμνωνας καυχήθηκε ότι τόξευε καλύτερα από τη θεά· επίσης στον μύθο του Ακταίωνα, που, επειδή είδε τη θεά γυμνή, τον μεταμόρφωσε σε ελάφι και τον κατασπάραξαν τα ίδια του τα σκυλιά· αλλά και στον μύθο της Νιόβης που, επειδή καυχήθηκε ότι είχε περισσότερα παιδιά από τη Λητώ, η θεά και ο Απόλλωνας σκότωσαν τα 14 παιδιά της.

Στην Αττική η σημαντικότερη **εορτή** προς τιμήν της ήταν κατά την κλασική περίοδο τα *Βραυρώνεια*, τα οποία γιορτάζονταν με μεγαλύτερη λαμπρότητα ανά τετραετία. Η πομπή ξεκινούσε από το Βραυρώνειο της Ακρόπολης και κατέληγε στο Ιερό της Βραυρώνας. Κατά τα *Ελαφηβόλια*, της προσέφεραν ζυμωτά ομοιώματα ελαφιών. Κατά την εορτή της *Αγροτέρας*, σε ανάμνηση της νίκης του Μαραθώνα, θυσίαζαν προς τιμήν της κάθε χρόνο 500 κασίκια. Κατά τα *Μουνίγια* γινόταν πομπή στο Ιερό της *Αρτέμιδος Μουνιχίας* στον Πειραιά και *άμιλλα νεών* (πλοίων). Στο Μαρούσι γίνονταν τα *Αμαρύσια* με πομπή και ναυτικούς αγώνες (σε ανάμνηση της ναυμαχίας της Σαλαμίνας) και στην Πάτρα τα *Λάφρια* με μεγάλη πυρά που περιγράφει ο Πausανίας.

Η Άρτεμη είχε στη αρχαιότητα περισσότερες από 200 **επωνυμίες** σχετικές με τις ιδιότητές της, πολλές από τις οποίες αναφέρθηκαν ήδη: *Βραυρωνία*, *Βένδης* (από μία Θρακική θεότητα), *Λοχεία*, *Παιδοτρόφος*, *Κουροτρόφος*, *Σώτειρα*, *Ταυροπόλος* (από την Ταυρίδα), *Αγροτέρα*, *Ηγεμόνη*, *Καρυάτις* (από τις Καρυές), *Λιμνάτις*, *Ποταμία*, *Προστατηρία* κ.ά. Ονομαζόταν επίσης *Βριτόμαρτις* (γλυκεία παρθένος), *Δίκτυνα* (από τα δίχτυα). Ήταν επίσης συνδεδεμένη με τη δενδρολατρεία: στη Σπάρτη λατρευόταν ως *Λυγοδέσμα* (επειδή το ξόανό της κρατιόταν όρθιο δεμένο με λυγαριές) και στον Αρκαδικό Ορχομενό ως *Κεδρεάτιδα* (όπου το ξόανό της ήταν τοποθετημένο στο κούλωμα κορμού κέδρου).

Γνωρίζουμε μεγάλο αριθμό **Ιερών** και **ναών** αφιερωμένων στη θεά Άρτεμη, από τις ιστορικές πηγές και από τα μνημεία που σώθηκαν ή βρέθηκαν σε ανασκαφές.

Στην Αθήνα υπήρχε το Ιερό της *Βραυρωνίας Αρτέμιδος* στην Ακρόπολη, το Βραυρώνειο, και ο ιωνικός ναός της *Αρτέμιδος Αγροτέρας* δίπλα στον Ιλισό. Στη Βραυρώνα σώθηκε μέγα μέρος της κλασικής στοάς του Ιερού και θεμέλια ενός ναού του τέλους του 6ου αιώνα π.Χ. Στη Λούτσα βρέθηκαν τα λείψανα του Ιερού της *Ταυροπόλου Αρτέμιδος*, στον Δήμο των Αλών Αραφηνίδων. Στην Αυλίδα υπήρχε επίσης ναός της θεάς. Στον Πειραιά υπήρχε το Ιερό της *Αρτέμιδος Μουνιχίας*, και στην Ελευσίνα σώθηκαν τα θεμέλια ενός ναού της *Προπυλαίας Αρτέμιδος*. Στη Στερεά Ελλάδα, στην Καλυδώνα, έχουμε το Ιερό της *Λαφρίας Αρτέμιδος* με λείψανα ενός ναού της πρώιμης αρχαϊκής εποχής.

Στη βόρεια Ελλάδα ναοί υπήρχαν στη Θάσο και στους Φιλίππους, ενώ στην Αμφίπολη λατρευόταν η *Άρτεμις Ταυροπόλος*.

Στην Πελοπόννησο, στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου σώζεται σε κακή κατάσταση ναός του 4ου αιώνα π.Χ. Στην Αρκαδία, στη Λυκόσουρα υπήρχε Ιερό της *Αρτέμιδος Ηγεμόνης*, ενώ στη Μαντίνεια Ιερό και ναός της *Αρτέμιδος Κουροτρόφου*. Στη Σπάρτη, το Ιερό της *Ορθίας Αρτέμιδος* είναι γνωστό με τη ρωμαϊκή του μορφή με ναϊσκο και θεατρική διάταξη. Ναός υπήρχε ακόμη και στην αρχαία Μεσσήνη.

Στο Δήλιον της Πάρου υπήρχε ένας δωρικός ναϊσκος και στη Δήλο ένας ακόμη ναός. Ναός της Αρτέμιδος υπήρχε και στη Μύρινα της Λήμνου. Στην Κέρκυρα υπάρχει μεγάλος ψευδοπερίπτερος αρχαϊκός ναός που είναι γνωστός ως ναός της Γοργούς με την οποία ταυτίζεται η Άρτεμη. Στην Ελούντα της Κρήτης τέλος λατρευόταν η *Άρτεμις Βριτόμαρτις*.

Έχουμε πολλές **παραστάσεις** της θεάς σε αγγεία, και γλυπτά. Πολύ γνωστά είναι τα ορεικάκινα αγάλματά της στον Πειραιά, τα αναθηματικά ανάγλυφα από τη Βραυρώνα καθώς και η λεγόμενη "Άρτεμις των Βερσαλλιών".

Σύμβολα της θεάς ήταν το τόξο, η φαρέτρα, η ημισέληνος, το ελάφι, τα κυνηγετικά σκυλιά, ο ταύρος και η αρκούδα. Στην κλασική εποχή η Άρτεμη παριστάνεται πάντοτε ντυμένη με πολύπτυχα φορέματα. Συχνά συνδυάζεται με το κυπαρίσσι.

Η "Λουομένη Αφροδίτη" σε έργο μικροτεχνίας (ύψους 8,5 εκ.) από ορεία κρύσταλλο, 1ος αι. π.Χ.
© J. P. Getty Museum, Los Angeles.

Η "Λουομένη Αφροδίτη", περ. 100 π.Χ.
Ρωμ. αντίγραφο έργου του γλύπτη Δοιδάλα.
© Αρχαιολογικό Μουσείο, Ρόδος.

Η "Λουομένη Αφροδίτη" σε μικρογραφικό ειδώλιο που διακοσμεί την κεφαλή χρυσής περόνης, 3ος αι. π.Χ.
© Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

Αττική λευκή πυξίδα με παράσταση της Αφροδίτης που συνομιλεί με τον γιο της, τον Έρωτα, περ. 460 π.Χ.
© The Metropolitan Museum of Art, Νέα Υόρκη.

Υπαίθριο Ιερό της Αφροδίτης στο Δαφνί, με κόγχες λαξευμένες στον φυσικό βράχο για την τοποθέτηση αναθημάτων.

Εξωτερική όψη από ερυθρόμορφη κύλικα με παράσταση της Κρίσης του Πάρη. © Staatliche Museen, Βερολίνο.

Πίσω όψη χρυσού στατήρα της Σαλαμίνας Κύπρου. Παριστάνεται κεφαλή της Αφροδίτης με στέμμα, ενώτια και περιδέραιο, 381-332 π. Χ.
© Ελληνική Ιδιωτική Συλλογή Εξωτερικού.

Λεπτ. από τον πίνακα "Η Γέννηση της Αφροδίτης", S. Botticelli, περ. 1483. © Πινακοθήκη Uffizi, Φλωρεντία.

Κεφαλή αγάλματος της Αφροδίτης από το "Σύμπλεγμα Αφροδίτης, Πανός και Έρωτα", περ. 100 π.Χ. Βρέθηκε στη Δήλο. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Αφροδίτη

Η **Αφροδίτη** ήταν η θεά της ομορφιάς και του έρωτα, αλλά είχε για τους αρχαίους Έλληνες πολύ μεγαλύτερη σημασία γιατί αντιπροσώπευε τις μεγάλες φυσικές δυνάμεις που διατηρούν τη ζωή στον κόσμο, αυτές που ενώνουν σε γάμο τον ουρανό και τη γη για να γεννηθούν τα δώρα της φύσης, τα φυτά και τα ζώα. Στα όψιμα κλασικά χρόνια, και μάλιστα στο Συμπόσιο του

Πλάτωνα, γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στην *Ουρανία Αφροδίτη* που αντιπροσώπευε τον αγνό έρωτα και προστάτευε οικογένεια και γονιμότητα και στην *Πάνδημο Αφροδίτη* η οποία προστάτευε τις εταιρές, τις ελεύθερες σχέσεις και τον σαρκικό έρωτα.

Οι όψιμες αυτές εκλογικεύσεις δεν αίρουν την πολυπλοκότητα και κάποιες αντιφάσεις με τις οποίες παρουσιάζεται η προσωπικότητα της Αφροδίτης στην ελληνική **μυθολογία**. Κατά μία εκδοχή ήταν κόρη του Ουρανού. Όταν ο Κρόνος ακρωτηρίασε τον πατέρα του, τον Ουρανό, και έριξε τα ακρωτηριασμένα μέλη του, στο πέλαγος, στην Πάφο της Κύπρου, γεννήθηκε από τον αφρό της θάλασσας η Αφροδίτη, η *Αφρόεσσα*, η *Αναδυομένη*, η *Ποντογενής*. Κατά μία δεύτερη εκδοχή ήταν κόρη του Δία και της Διώνης. Αναμφισβήτητη είναι η καταγωγή της λατρείας της από την Ανατολή, για την οποία υπάρχει και η σαφής μαρτυρία του Ηροδότου. Η Πάφος της Κύπρου και τα Κύθηρα ήταν οι σταθμοί της εισαγωγής της λατρείας αυτής στον χώρο του Αιγαίου και στην Ελλάδα. Κατά το μύθο την Αφροδίτη συνόδευαν η Αρμονία, οι Ώρες, η Πειθώ, τα παιδιά της Έρωτας και Ίμερος, και οι Χάριτες που ύφαιναν τα ενδύματά της, την έλουζαν, την μύρωναν και την συνόδευαν στους χορούς.

Κατά την Οδύσσεια η Αφροδίτη ήταν σύζυγος του Ηφαίστου, τον οποίο απατούσε με τον Άρη. Κατά τον Ησίοδο ήταν σύζυγος του Άρη και με αυτόν είχε αποκτήσει τον Έρωτα, τον Ίμερο, τον Φόβο και τον Δείμο. Συνδέθηκε επίσης με τον Ποσειδώνα με τον οποίο απέκτησε τον Έρκα και τη Ρόδο, με τον Διόνυσο με τον οποίο απέκτησε τον Πρίαπο, και με τον Ερμή με τον οποίο έκαναν τον Ερμαφρόδιτο. Προκάλεσε τον έρωτα σε διάφορες θνητές γυναίκες, με αποτελέσματα ολέθρια όπως της Μήδειας για τον Ιάσωνα, της Αριάδνης για τον Θησέα, της Ελένης για τον Πάρι. Στον Τρωικό Πόλεμο ήταν με το μέρος των Τρώων, ευνοϊκή προς τον Πάρι ο οποίος την είχε βρει ωραιότερη από την Ήρα και την Αθηνά και τη βράβευσε με το "Μήλο της Έριδος". Η ίδια ερωτεύτηκε θνητούς όπως τον Άδωνη, τον Φάωνα, τον Φαέθωνα και τον Αγκίση, με τον οποίο απέκτησε τον Αινεία, ήρωα του Τρωικού Πολέμου και ιδρυτή πόλεων. Στον μύθο του Άδωνη, που έμενε τον μισό χρόνο στον Άδη και τον άλλο μισό κοντά στη θεά, οι ειδικοί βλέπουν τον συμβολισμό της ανανέωσης της φύσης κάθε άνοιξη.

Για τη **λατρεία** και τις εορτές της Αφροδίτης δεν είναι γνωστά πολλά πράγματα· φαίνεται πάντως ότι τα θυμιάματα και τα αρωματικά έλαια έπαιζαν σε αυτές σημαντικό ρόλο. Στο Ιερό της *Αφροδίτης εν Κήποις* στην Αθήνα βρέθηκε επιγραφή για εορτή του Έρωτα.

Εκτός από όσες σημειώθηκαν, η Αφροδίτη έχει και άλλες **επωνυμίες**: *Πασιφάη* και *Πασιφάεσσα* (που φαίνεται σέ όλους), *Ποντόα*, *Εναλία* και *Θαλασσιή* (ως προστάτιδα των ναυτικών), *Παφία* και *Κυθηρία* και τέλος *Επιτραγία* γιατί θυσιάζαν προς τιμήν της τράγους.

Αναφέρονται πολλά **ιερά** της Αφροδίτης κυρίως στα νησιά και στη Μικρά Ασία. Ιερά της θεάς, ίσως υπαίθρια, υπήρχαν στην Αθήνα της *Αφροδίτης εν Κήποις* στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης και της *Αφροδίτης Ηγεμόνης* στην Αγορά. Στην Ιερά οδό, στο Δαφνί, σώζονται τα λείψανα -διακρίνονται οι κόγχες για τα αφιερώματα στον βράχο - ενός ακόμη Ιερού. Ένας ναός, σήμερα κατεστραμμένος, υπήρχε στη βόρεια πλαγιά του Αγοραίου Κολωνού στην Αθήνα. Στη Στερεά Ελλάδα, λατρευόταν στις Θεσπιές της Βοιωτίας ως *Μέλαινα Αφροδίτη*, ενώ στη Θήβα (κατά μαρτυρία του Πausανία) υπήρχε ένα υπαίθριο Ιερό της θεάς.

Στην Πελοπόννησο, στον Ακροκόρινθο λατρευόταν ως *Ακραία Αφροδίτη*. Στη Σικυώνα και στην Ερμιόνη υπήρχαν Ιερά της θεάς, ίσως υπαίθρια. Στην Επίδαυρο υπήρχε ναός, ενώ στην Αρκαδία υπήρχε το Ιερό της *Αφροδίτης Ερικύνης*. Στα Κύθηρα υπήρχε το πολύ γνωστό Ιερό της *Ουρανίας Αφροδίτης*.

Ιερά είχαμε επίσης στα Δωδεκάνησα, στη Ρόδο και την Κω και στις Κυκλάδες στη Μήλο. Στα Μέσα Λέσβου υπήρχε ένας ναός αφιερωμένος στην Αφροδίτη, και Ιερά στη Λήμνο και στη Σάμο. Ιερά υπήρχαν επίσης στην Κρήτη, στον Αξό του νομού Ρεθύμνου και στη Σύμη Βιάννου όπου λατρευόταν μαζί με τον Ερμή.

Στον Αμαθούντα της Κύπρου βρέθηκαν τα ερείπια του ναού της θεάς, των Ρωμαϊκών χρόνων· επίσης ένα Ιερό στην Πάφο. Τέλος ένας σπουδαίος μεγάλος ναός, τής είχε αφιερωθεί στην Αφροδισιάδα της Μικράς Ασίας.

Από τα πολυάριθμα **γλυπτά** της Αφροδίτης τα πιο γνωστά είναι η "Αφροδίτη της Μήλου", σήμερα στο Μουσείο του Λούβρου, η *Κνιδία* του Πραξιτέλη, η Αφροδίτη από τον "Θρόνο Ludovisi" στη Ρώμη, η Αφροδίτη από το ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα και η "Αφροδίτη Λουομένη" της Ρόδου του γλύπτη Δοιδάλα.

Σύμβολα: Τα περιστέρια και οι χήνες ήταν τα πτηνά τα αφιερωμένα στη θεά και το ρόδο, το αγαπημένο της λουλούδι. Παριστάνεται με πλούσια κεντημένα φορέματα –αυτά που ύφαιναν και έραβαν οι Χάριτες και οι Ώρες– ή και γυμνή, κυρίως στα οψιμότερα έργα τέχνης. Συχνά βγαίνει μέσα από κοχύλι ή συνοδεύεται από τον γιο της, τον Έρωτα που κρατάει τόξο.

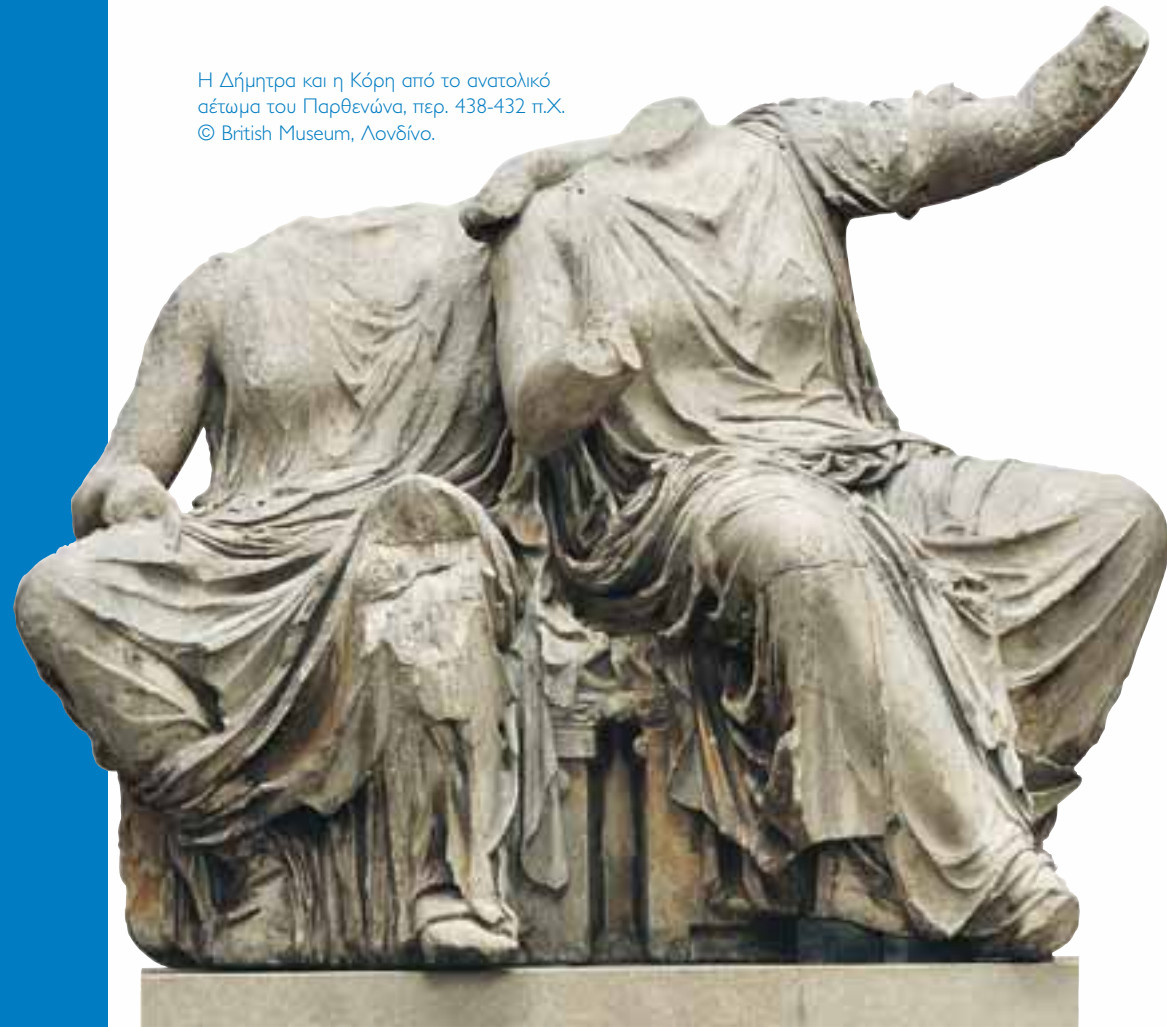

Κεφαλή της Δήμητρας από το μεγάλο αναθηματικό ανάγλυφο της Ελευσίνας, 440-430 π.Χ. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Κεφαλή της Περσεφόνης από το μεγάλο αναθηματικό ανάγλυφο της Ελευσίνας, 440-430 π.Χ. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Η Δήμητρα και η Κόρη από το ανατολικό σέτωμα του Παρθενώνα, περ. 438-432 π.Χ. © British Museum, Λονδίνο.

Εμπρός όψη αργυρού τετράδραχμου Αγαθοκλέους των Συρακουσών, με παράσταση κεφαλής της Περσεφόνης, περ. 310-304 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Εμπρός όψη αργυρού στατήρα της Αμφικτυονίας των Δελφών, με παράσταση της κεφαλής της Δήμητρας, περ. 336 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο ναός της Δήμητρας στο Σαγκρί της Νάξου, περ. 530 π.Χ. Είχε τον χαρακτήρα Τελεστηρίου σε μία αγροτική περιοχή του νησιού.

Η επιστροφή της Περσεφόνης. Ο Ερμής παραδίδει την Κόρη στη μητέρα της, τη Δήμητρα, Fr. Leighton, 1890-91. © City Art Gallery, Leeds.

Ερυθρόμορφος κρατήρας με παράσταση της Δήμητρας να υποδέχεται την κόρη της, την οποία οδηγεί ο Ερμής στον Επάνω Κόσμο. Η Εκάτη φωτίζει με τις δάδες της, δείχνοντας τον δρόμο, περ. 440 π.Χ. © The Metropolitan Museum of Art, Νέα Υόρκη.

Αναθηματικό ανάγλυφο με τη Δήμητρα και την Κόρη, περ. 480 π.Χ. Η Δήμητρα ένθρονη κρατάει σκήπτρο και η Κόρη δάδες. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Ελευσίνα.

Δήμητρα & Κόρη

Η **Δήμητρα** ήταν η θεά των καλλιεργημένων αγρών, προστάτιδα της γεωργίας και των σιτηρών. Δίδαξε στους ανθρώπους την καλλιέργεια της γης και βρισκόταν κοντά στους θνητούς περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο θεό. Κάτω από ορισμένες συνθήκες μύησης, τους προσέφερε την υπόσχεση μιας ευτυχισμένης ζωής μετά θάνατον. Η προσωπικότητα της Δήμητρας

χαρακτηρίζεται επίσης από τη σχέση μητέρας και κόρης. Είναι η μητέρα της Περσεφόνης, βασίλισσας του Κάτω Κόσμου, με την οποία σχηματίζει ένα θεϊκό ζεύγος, πράγμα που ξεπερνά τη μυθολογία και γίνεται καθοριστικό για την κατανόηση των συμβολισμών και της ιδιαίτερης μυστηριακής λατρείας τους κατά την αρχαιότητα.

Κατά τη **μυθολογία**, η Δήμητρα ήταν κόρη του Κρόνου και της Ρέας και με τον Δία απέκτησε την Περσεφόνη. Μερικοί πίστευαν ότι είχε και γιο, τον Πλούτο, σύμβολο της αφθονίας των αγαθών που χαρίζει η γη, με πατέρα τον ήρωα Ιασίωνα.

Η Κόρη αμέριμνη μάζευε άνθη, όταν αιφνιδιαστικά ο Πλούτνας, ο θεός του Κάτω Κόσμου, τρέχοντας με το άρμα του, την άρπαξε και εξαφανίσθηκε μαζί της στα έγκατα της γης. Η Δήμητρα σε φοβερή αγωνία, έφυγε από τον Όλυμπο και άρχισε να περιφέρεται αναζητώντας την Κόρη. Μετά από εννέα ημέρες έφθασε στην Ελευσίνα, μεταμορφωμένη σε φτωχή γριά, και εκεί ο τοπικός βασιλιάς Κελεός την υποδέχθηκε και της ανέθεσε τη φροντίδα του γιου του Δημοφώντα. Η Δήμητρα, σε ανταπόδοση, επιχείρησε να κάνει το μωρό αθάνατο, βάζοντάς το στη φωτιά. Ο βασιλιάς τρόμαξε και τότε η Δήμητρα

αποκάλυψε τη θεϊκή της υπόσταση και ζήτησε να της κτίσουν έναν ναό, μέσα στον οποίο περίλυπη κλείσθηκε. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η γη σταμάτησε να παράγει καρπούς και λιμός απλώθηκε στον κόσμο. Τότε ο Δίας έστειλε τον Ερμή στον Πλούτωνα για να του πει να αφήσει τη γυναίκα του να επιστρέψει στη γη. Ένα σπυρί ροδιού που έφαγε η Περσεφόνη πριν φύγει από τον Άδη, την έδεσε για πάντα με τον Κάτω Κόσμο, για τέσσερις μήνες κάθε χρόνο· το υπόλοιπο διάστημα όμως, τους οκτώ μήνες, τους περνούσε επάνω στη γη με τη μητέρα της. Έτσι η Κόρη έχει διπλή φύση· συνοδεύει τη μητέρα της στη βλάστηση των σιτηρών αλλά είναι και βασίλισσα των νεκρών, ως σύζυγος του Πλούτωνα. Ο συμβολισμός του θανάτου των φυτών κατά τους μήνες του χειμώνα και της ανανέωσης κάθε άνοιξη είναι εδώ φανερός.

Οι μύθοι δεν σταματούν σε αυτά· οι δύο θεές στέλνουν επάνω σε φτερωτό άρμα τον Τριπτόλεμο (που μερικοί τον ταυτίζουν με τον Δημοφώντα, γιο του Κελεού) για να διδάξει στους ανθρώπους σε όλον τον κόσμο την καλλιέργεια των δημητριακών. Στη συνέχεια διδάσκουν στους Ελευσινίους, ή σε πέντε βασιλείς της εποχής, τα *Μυστήρια*, τη συμφιλίωση με την έννοια του θανάτου και την προσδοκία της αιώνιας ζωής.

Όπως είναι φυσικό οι ιδιαιτερότητες αυτές της Δήμητρας έχουν γίνει το αντικείμενο εκτεταμένων μελετών από τους σημερινούς ερευνητές. Το θεϊκό ζεύγος Μητέρας-Κόρης υπήρχε ήδη στα προϊστορικά χρόνια και η **εορτή** των *Θεσμοφορίων*, εορτή της γονιμότητας στην οποία έπαιρναν μέρος μόνον γυναίκες, φαίνεται ότι καταγόταν από τις πανάρχαιες τελετουργίες των χωρικών εκείνης της εποχής. Κατά το τέλος Ιουνίου, στις 12 του μηνός *Σκιροφοριώνος*, στα *Σκίρα*, ρίχνονταν προσφορές μέσα σε χάσματα βράχων, χοίροι "διά το πολύτοκον του ζώου", και κλαδιά κουκουναριάς "διά το πολύτοκον του φυτού", τα οποία λέγονταν *Θεσμά* δηλ. αποτεθειμένα. Τέσσερις μήνες αργότερα, τέλος Οκτωβρίου, κατά την εορτή των *Θεσμοφορίων*, όταν τα *Θεσμά* είχαν αποσυντεθεί, τα μάζευαν γυναίκες και τα μετέφεραν σε βωμούς. Κάθε γεωργός έπαιρνε μικρή ποσότητα και την ανακάτευε με το σπάρι της σποράς για να έχει πλούσια σοδειά.

Στα *Ελευσίνα*, τη μεγαλύτερη μυστηριακή εορτή της αρχαίας θρησκείας, ιερείς είναι μόνον άνδρες και το βάρος πέφτει περισσότερο στην έννοια της μετά θάνατον σωτηρίας και στη συμμετοχή σε μία τελετή μύησης που πραγματοποιείται σε έναν κλειστό χώρο, το Τελεστήριο, υπό συνθήκες απόλυτης μυστικότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι η λατρεία αυτή της Δήμητρας επιβίωσε όλων των άλλων της αρχαίας θρησκείας και

έφθασε έως το τέλος της Ρωμαϊκής εποχής. Άλλη εορτή της θεάς ήταν τα *Αλώα* (από το αλώη, αλώνι), στα μέσα Ιανουαρίου.

Στον Όμηρο διαπιστώνεται ότι υπάρχει διχασμός της λατρείας των δύο θεαινών δεδομένου ότι στους Ολυμπίους ανήκει κυρίως η Δήμητρα.

Άλλες **επωνυμίες** της θεάς που αναφέρονται είναι: *Ελευσινία*, *Δηώ*, *Γεφυραία*, και *Καβειρεία* (που σχετίζονται με τόπους λατρείας της), *Θεσμοφόρος*, *Μεγάλαρτος*, (που φέρνει μεγάλους άρτους), *Μεγαλόμαζος*, *Καρποφόρος*, *Σιτώ*, *Ιμαλίσ* (ιμάλια είναι τα απαλάσματα των σιτηρών). Η σημερινή λέξη δημητριακά παράγεται από το όνομα της θεάς.

Το σπουδαιότερο **ιερό** της θεάς ήταν αυτό της Ελευσίνας, στο οποίο δέσποζε το Τελεστήριο. Δεύτερο ήταν το Ελευσίνιον, βορειώς της Ακρόπολης, παρά την οδό των Παναθηναίων. Ένα ακόμη ιερό στην Αθήνα είναι αυτό της *Δήμητρας Χλόης*. Στην Πελοπόννησο, Ιερό της Δήμητρας και της Κόρης έχουμε στην Κόρινθο, ενώ στην Ερμιόνη και στη Σπάρτη υπήρχαν ναοί της *Χθονίας Δήμητρας*, όπου μητέρα και κόρη ταυτίζονταν. Θεσμοφορία, Ιερά όπου γινόταν η ειδική λατρεία υπήρχαν στην Πέλλα, στη Δήλο και στο Πυθαγόρειο της Σάμου. Στο Σαγκρί της Νάξου σώζονται τα ερείπια ενός μεγάλου κτηρίου, μορφής Τελεστηρίου, που ανήκε στη Δήμητρα. Ιερά της επίσης αναφέρονται στη Θάσο και στην Κρήτη, στην Κνωσσό και στην Υρτακίνα.

Πολλές είναι οι **παραστάσεις** της Δήμητρας και της Κόρης σε γλυπτά και αγγεία. Πολλές φορές απεικονίζεται μαζί με τις δύο θεές ο Τριπτόλεμος. Περίφημα είναι τα μεγάλα ανάγλυφα από την Ελευσίνα καθώς και το σύμπλεγμα Δήμητρας και Κόρης από το ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα. Συχνά εικονίζεται η επιστροφή της Κόρης στον Επάνω Κόσμο, με τη συνοδεία του Ερμή.

Τα **σύμβολα** της Δήμητρας είναι οι δάδες (τις οποίες κρατούσαν οι μυημένοι κατά τα *Ελευσίνα*), το σκήπτρο και τα στάχυα. Στην Περσεφόνη ήταν αφιερωμένος ο πετεινός και στη Δήμητρα ο χοίρος. Όταν Δήμητρα και Κόρη εικονίζονται μαζί, τις δάδες κρατάει η Κόρη, βασίλισσα του Κάτω Κόσμου.

Ορειχάλκινη κεφαλή του Δία από την Ολυμπία, 520-510 π.Χ.
Ο θεός είχε ένθετα μάτια.
© Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ορειχάλκινο αγαλματίδιο του Δία, περ. 450 π.Χ.
Ο θεός παριστάνεται να ρίχνει κεραυνό.
© Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ερυθρόμορφος αμφορέας με παράσταση του Δία που κρατάει κεραυνό και αετό, περ. 480 π.Χ.
© Musée du Louvre, Παρίσι.

Άποψη του ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, όπως ολοκληρώθηκε από τον αυτοκράτορα Αδριανό το 132 μ.Χ. Ήταν ο μεγαλύτερος ναός της Ελλάδας, κορινθιακός οκτάστυλος, δίπτερος με 104 κίονες.

Πίσω όψη αργυρού τετράδραχμου του Πτολεμαίου του Α'. Ο Δίας εικονίζεται ένθρονος με τον αετό και τον κεραυνό, 320 π.Χ.
© Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα

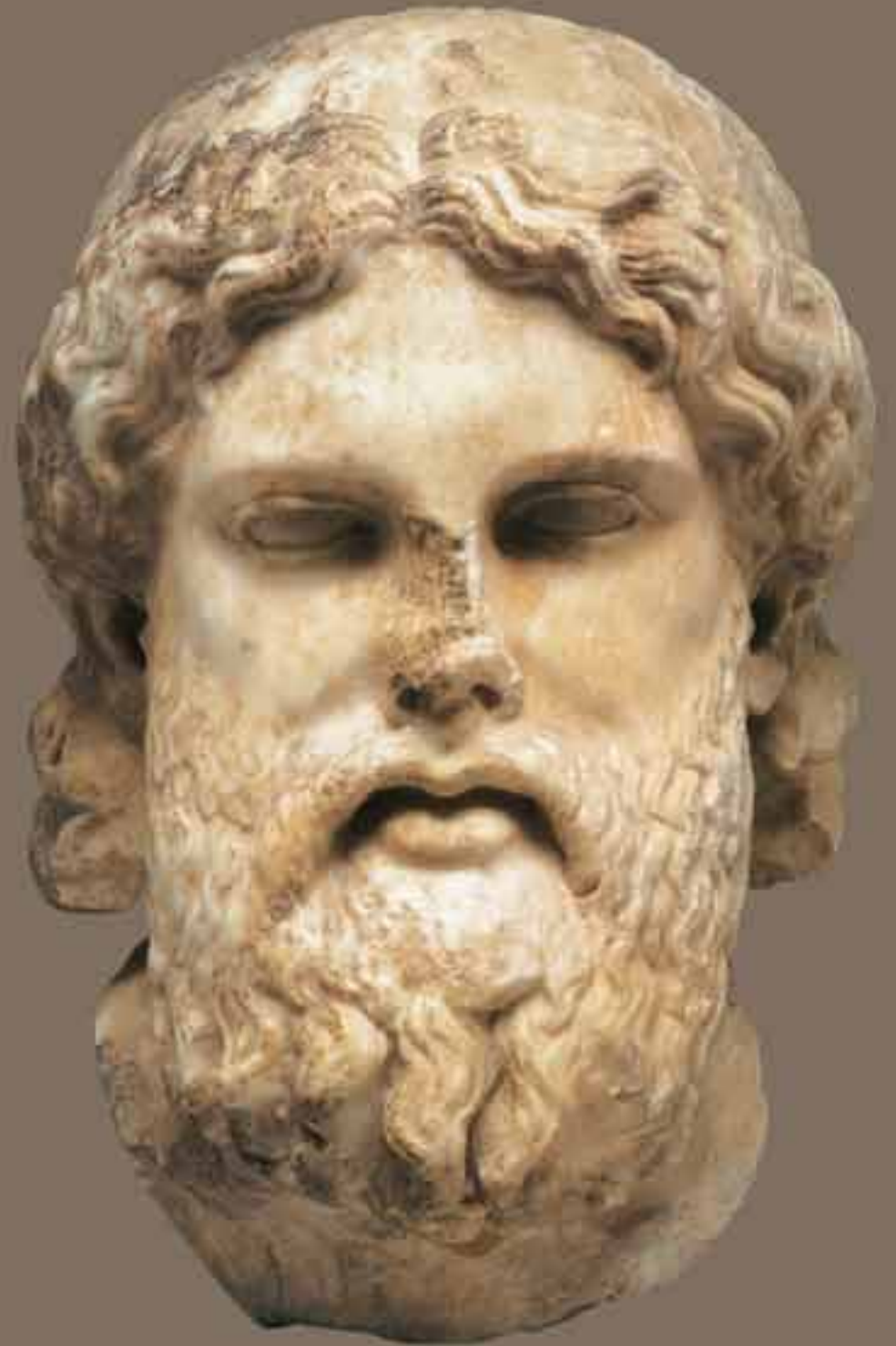

Εμπρός όψη αργυρού δίδραχμου Ήλιδος, με παράσταση κεφαλής του Δία δαφνοστεφανωμένου, περ. 360 π.Χ.
© Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο George Washington ως Δίας. Κολοσσιαίο (ύψους 3,35 μ.) μαρμάρινο άγαλμα του Hor. Greenough. Ο θρόνος, το μάτιο, και τα σύμβολα της εξουσίας προσδίδουν θείο μεγαλείο σε ένα κλασικιστικό έργο, 1840.
© Smithsonian Museum, Washington.

Κεφαλή του Δία από τη Μυλάσα στη Μ. Ασία, περ. 350-340 π.Χ. Θεωρείται ότι ήταν εμνευσμένη από το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Ολυμπία, έργο του Φειδία. © Museum of Fine Arts, Βοστώνη.

Δίας ή Ζευς

Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν τον **Δία** θεό του ουρανού, κορυφαίο θεό που γνώριζε και έβλεπε τα πάντα, κύριο των ατμοσφαιρικών φαινομένων και με εξουσία σε όλα τα θεία και τα ανθρώπινα. Τον χαρακτήριζε εκτός από τη δύναμη, η δικαιοσύνη και η ηθική τελειότητα: αμείβει την αρετή και τιμωρεί την κακία. Γνώριζε επίσης το μέλλον και μπορούσε να δώσει χρησμούς (όπως στο μαντείο του στη Δωδώνη) ή κάποιες ενδείξεις γι' αυτό, τις *Διοσημίες*. Οι αρχαίοι τον φαντάζονταν ως *Υψιβρεμέτη*, που έριχνε από ψηλά τους κεραυνούς, ως *Νεφεληγερέτη*, που χάριζε τη βροχή αλλά και ως *Μαιμάκτη*, που προκαλούσε τις βλαπτικές θύελλες. Πίστευαν ακόμη, ότι τιμωρούσε όσους παράκουγαν τις εντολές του. Ήταν ακόμη *Ξένιος*, προστάτης της φιλοξενίας.

Κατά τον Όμηρο, η υπέρτατη αυτή θεότητα ήταν πατέρας θεών και ανθρώπων, κατά τη Θεογονία δε του Ησιόδου, ήταν αδερφός του Ποσειδώνα και του θεού του Άδη Πλούτωνα, σύζυγος της Ήρας και πατέρας των υπόλοιπων Ολύμπιων θεών. Γονείς του ήταν ο Τιτάνας Κρόνος και η Ρέα.

Κατά τον **μύθο**, ο Κρόνος γνωρίζοντας ότι ο Δίας θα τον εκθρόνιζε, θέλησε να τον καταπιεί αλλά η Ρέα τον ξεγέλασε δίνοντάς του μια φασκιωμένη πέτρα αντί του βρέφους, το οποίο έκρυψε στην Κρήτη. Η Αμάλθεια, μία κατσίκα έθρεψε τον μικρό Δία με το γάλα της και οι *Κουρήτες* χτυπώντας τις χάλκινες ασπίδες τους δεν άφηναν τα κλάματά του να ακουστούν. Αργότερα, σύμφωνα με τον μύθο πάντοτε, ο Δίας επιβλήθηκε μετά τη Γιγαντομαχία και την Τιτανομαχία και κυβέρνησε μαζί με τους λοιπούς θεούς τον κόσμο, από την κατοικία του στον πανύψηλο Όλυμπο.

Σύζυγο είχε ο Δίας την Ήρα και ο ιερός τους γάμος ήταν το πρότυπο των γάμων των ανθρώπων. Παιδιά του Δία και της Ήρας ήταν ο Ήφαιστος, ο Άρης, η Ειλείθυια και η Ήβη. Κατά τη μυθολογία όμως ο Δίας είχε ερωτικές σχέσεις με θεές, νύμφες και θνητές γυναίκες: Με τη Μήτιδα, θεά της σωφροσύνης, απέκτησε κόρη την Αθηνά, με τη Δήμητρα την Περσεφόνη, με τη Λητώ τον Απόλλωνα και την Άρτεμη, με τη Σεμέλη τον Διόνυσο, με τη Μαία τον Ερμή, με την Αλκμήνη τον Ηρακλή, με τη Δανάη τον Περσέα και με τη Θέτιδα τον Αχιλλέα. Πολύ γνωστός είναι ο μύθος της Ευρώπης, κόρης του Ωκεανού, την οποία απήγαγε μεταμορφωμένος σε ταύρο και την έφερε στην Κρήτη, δίνοντας έτσι το όνομά της σε όλη την ήπειρο Ευρώπη. Η δύναμη αλλά και η πανταχού παρουσία του Δία εκδηλώνεται και με τη δυνατότητα των πολλών μεταμορφώσεών του.

Η **λατρεία** του Δία ήταν πανάρχαια και διαδεδομένη σε ολόκληρη την Ελλάδα και τις ελληνικές αποικίες. Στην Αθήνα γίνονταν προς τιμήν του εορτές, τα *Διάσεια* κατά την πρώιμη άνοιξη, τα *Διηπόλεια*, μετά το αλώνισμα, στην Ακρόπολη όπου υπήρχε Ιερό του *Διός Πολιέως*, τα *Πομπαία* στην αρχή του χειμώνα και τέλος τα *Διησωτήρια* με ευχαριστήρια πομπή και αγώνες.

Σε πολλά μέρη της Ελλάδας, στα ορεινά Ιερά του Δία, γίνονταν θρησκευτικές πομπές και δεήσεις για βροχές: Στον *Ακράϊο Δία* της κορυφής του Πηλίου προσφέρονταν θυσίες από πολίτες της Δημητριάδας και ανάλογες προσφορές είναι γνωστές στο Ιερό του *Λυκαίου Διός* στην Αρκαδία, στο όρος Απέσας της Κορινθίας και στην Κρήτη.

Πανελλήνιο χαρακτήρα είχε η λατρεία του Δία στην Ολυμπία και στη Νεμέα, δύο Ιερά στα οποία γίνονταν προς τιμήν του αθλητικοί αγώνες μεγίστης σημασίας για τους αρχαίους Έλληνες. Η συμμετοχή στους αγώνες είχε τον χαρακτήρα της προσφοράς προς τον θεό, η οποία άλλωστε εκδηλωνόταν και με θυσίες και αφιερώματα: και ο θεός παρείχε τη νίκη και τη φήμη που είχαν πανελλήνια αναγνώριση. Μεγάλη σημασία είχε και το Ιερό της Δωδώνης, στο οποίο πολλοί κατέφευγαν για να πάρουν χρησμό ή συμβουλές από τους ιερείς, που ερμήνευαν το θρόισμα στα φύλλα των αφιερωμένων στον θεό πανάρχαιων δένδρων βελανιδιάς.

Οι **επωνυμίες** του Δία είναι πάρα πολλές και αναφέρονται στις πολλές ιδιότητές του: *Ύπατος*, *Μέγιστος*, *Άριστος*, *Πολιεύς* (προστάτης της πόλης), *Ελευθέριος*, *Ερκείος* (προστάτης του σπιτιού, από τη λέξη έρκος-φράκτης), *Σωτήρ*, *Κτήσιος*, *Μειλίχιος*, *Αιθέριος*, *Ικμαίος* (που στέλνει δροσερά μελτέμια), *Ευάνεμος*, *Αλεξίκακος*, *Γενέθλιος*, *Πατρώος*, *Πανελλήνιος* ή *Ελλάνιος* (όπως στην Αίγινα), *Ορκείος*, *Φίλιος* κ.ά.

Οι παλαιότεροι **ναοί** του Δία ήταν αυτοί που έκτισαν οι τύραννοι κατά τον 6ο αιώνα π.Χ., όπως ο γιγαντιαίος στον Ακράγαντα της Σικελίας (γνωστός και ως ναός των γιγάντων) και το πρώτο Ολυμπείο των Αθηνών ρυθμού δωρικού, στη θέση του σημερινού ναού, ο οποίος δεν τελείωσε παρά στα χρόνια του Αδριανού. Άλλοι ναοί του θεού στην Αθήνα υπήρχαν στην Ακρόπολη του *Διός Πολιέως* και στην Αγορά του *Διός Αγοραίου*. Στον Πειραιά, στη Ζέα, υπήρχε Ιερό του *Διός Μειλικίου*.

Σημαντικό έργο αρχιτεκτονικής είναι επίσης ο ναός του Δία στη Στράτο της Ακαρνανίας.

Τα Ιερά του Δία δεν είχαν πάντοτε ναούς: κατά τα παλαιότερα χρόνια φαίνεται ότι η λατρεία γινόταν στο ύπαιθρο και ότι πολύ μεγαλύτερη σημασία είχαν οι βωμοί. Περίφημος ήταν ο βωμός της Ολυμπίας, ένας τεράστιος κώνος από υπολείμματα θυσιών και τέφρας. Ο ναός της Ολυμπίας είχε μεγάλη φήμη κατά την αρχαιότητα όχι μόνον για την έξοχη αρχιτεκτονική του αλλά και για το χρυσελεφάντινο λατρευτικό άγαλμά του Δία, έργο του Φειδία, ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Στην Πελοπόννησο επίσης υπήρχε ο σπουδαίος ναός στη Νεμέα, έργο του 4ου αιώνα π.Χ. σχετικά καλά διατηρημένο, ο γνωστός ναός στην Αιγείρα της Αχαΐας, καθώς και το Ιερό στο Λυκαίον Όρος της Αρκαδίας. Στην Ήπειρο έχουμε στη Δωδώνη το γνωστό σπουδαίο Ιερό, καθώς επίσης και ναό στο Ροδοτόπι Ιωαννίνων.

Στη βόρειο Ελλάδα έχουμε Ιερά στο Χαλκερό και στους Φιλίππους του νομού Καβάλας.

Στην Κρήτη υπήρχε ο Ναός του *Δικταίου Δία* στο Παλαίκαστρο Λασηθίου και Ιερά στην Ελούντα Λασηθίου και στο Ιδαίον Άντρον.

Στην αρχαία **τέχνη** ο Δίας παριστάνεται πάντα μεγαλοπρεπής, με γενειάδα, συνήθως ένθρονος, αλλά και όρθιος να ρίχνει τους κεραυνούς του. Πολύ γνωστή είναι η θαυμάσια επιβλητική, ορεικάλκινη κεφαλή από την Ολυμπία, σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο.

Τα **σύμβολα** του Δία, τα οποία βλέπουμε σε πλείστα έργα αρχαίας τέχνης είναι ο κεραυνός, το σκήπτρο, τα φύλλα δρυός και ο αετός.

Ανάγλυφη παράσταση στον ορειχάλκινο επιχρυσωμένο κρατήρα του Δερβενίου, περ. 350 π.Χ.
Ο Διόνυσος αναπαύεται καθισμένος με την Αριάδνη σε βράχο.
© Αρχαιολογικό Μουσείο, Θεσσαλονίκη.

Εσωτερικό ερυθρόμορφης κύλικας με παράσταση του Διονύσου σε ιερή μέθη. Ο θεός παίζει τη βάρβιτο και συνοδεύεται από δύο Σατύρους που παίζουν κρόταλλα, περ. 480 π.Χ.
© Bibliothéque Nationale, Παρίσι.

Άποψη του Ιερού του Διονύσου στη νότια πλευρά της Ακρόπολης, με το Διονυσιακό Θέατρο σε άμεση σχέση με τους ναούς του θεού νοτιότερα.

Εμπρός όψη αργυρού τετράδραχμου Μένδης Μακεδονίας. Ο Διόνυσος ξαπλωμένος επάνω σε γαϊδουράκι, ανάστροφα, κρατάει κώνηρο, περ. 425 π.Χ.
© Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

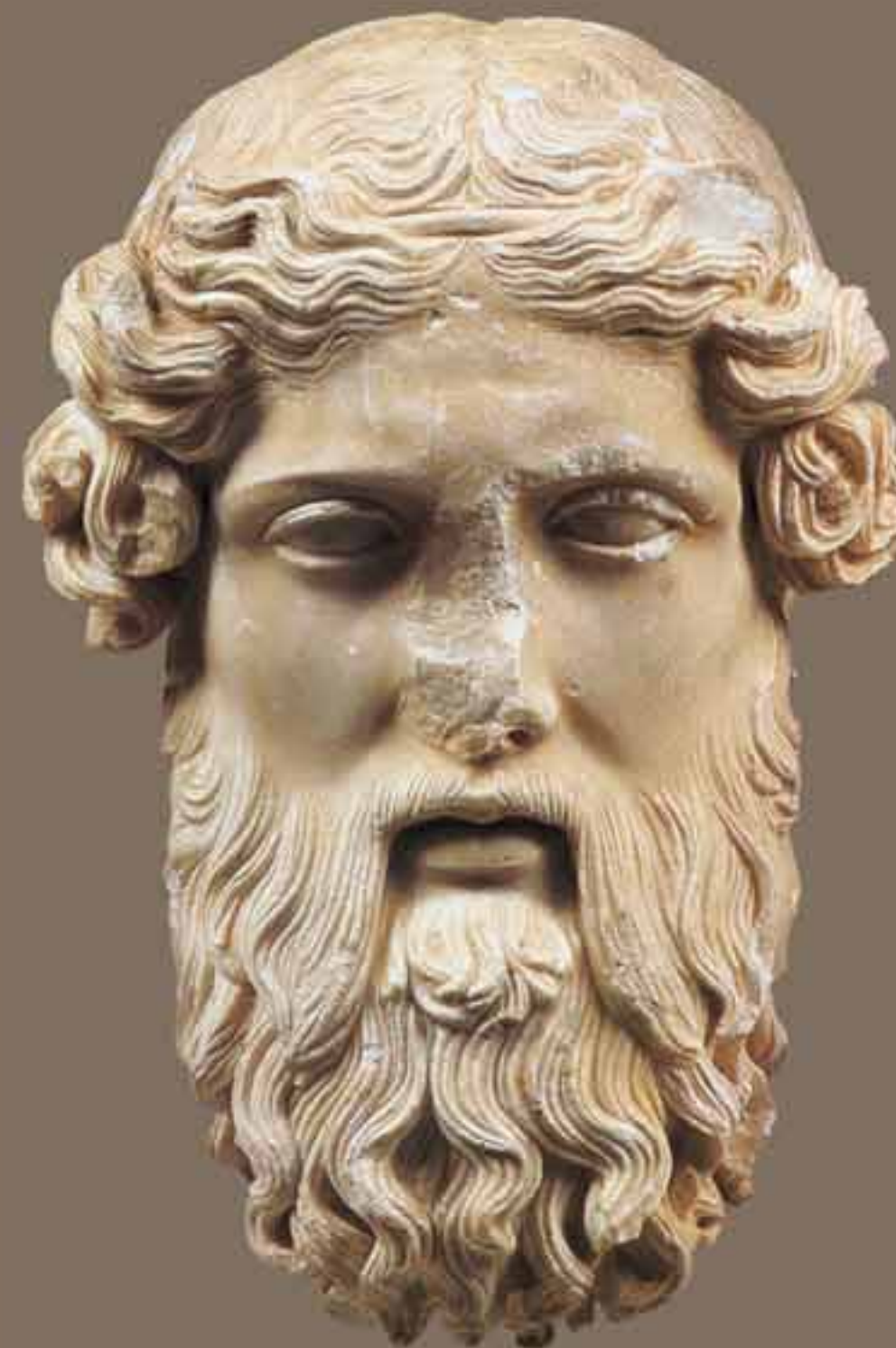
Ο Διόνυσος σε νεαρή ηλικία στεφανωμένος με σταφύλια και φύλλα αμπέλου, Μ. Καπναγίου, περ. 1600. © Πινακοθήκη Uffizi, Φλωρεντία.

Μαρμάρινος βωμός από το ιερό του Διονύσου στην Αθήνα. Διακοσμείται με προσωπεία, ρόδακες και ανθοπλοκάμους από φύλλα και καρπούς κισσού και αμπέλου, περ. 100 π.Χ.

Κεφαλή του Διονύσου, 1ος αι. π.Χ. Θεωρείται ότι ήταν εμμενυμένη από πρότυπα του 4ου αι. π.Χ. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο Διόνυσος από το ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα, 438-432 π.Χ.
© British Museum, Λονδίνο.

Διόνυσος

Ο **Διόνυσος** ήταν θεός των αμπελιών, του κρασιού, του εκστατικού χορού, αλλά και της γονιμότητας και της παραγωγικότητας της γης. Είναι δύσκολο να προσδιορισθεί με ακρίβεια ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του, αλλά φαίνεται ότι αντιπροσώπευε την έννοια των δυνάμεων του υποσυνειδήτου και εκδηλωνόταν με την υπέρβαση της λογικής, με την έκσταση, τη μέθη και τον ενθουσιασμό. Είναι χαρα-

κτηριστικό, ότι, τόσο στους οπαδούς του, όσο και στους αρνητές του μπορούσε να μεταδώσει τη μανία, στους μεν ως ευτυχισμένη λύση της λύπης με το κρασί και τον χορό, στους δε ως ανίατη παραφροσύνη.

Το άλλοτε πιστευόμενο ότι η λατρεία του Διονύσου ήρθε σε όψιμα χρόνια στην Ελλάδα (βασιζόμενο στο ότι ο Όμηρος σχεδόν τον αγνοεί) δεν ισχύει, δεδομένου ότι το όνομά του διαβάζεται σε μυκηναϊκές πινακίδες. Και όμως οι Έλληνες της κλασικής εποχής θεωρούσαν το παράλογο, ουσιαστικό στοιχείο της προσωπικότητας του θεού, ως κάτι ξένο προς τη νοοτροπία τους.

Ο Διόνυσος κατά τους ελληνικούς **μύθους** γεννήθηκε από την ένωση του Δία και της Σεμέλης, κόρης του βασιλιά της Θήβας, Κάδμου. Αυτή του ζήτησε να της παρουσιασθεί με όλο του το θεϊκό μεγαλείο, και όταν πράγματι εμφανίσθηκε ο Δίας επάνω σε άρμα, με τους κεραυνούς του, το πατρικό παλάτι πήρε φωτιά και η Σεμέλη κάηκε. Η δροσιά ενός κισσού προστάτευσε το άψυχο σώμα της και έτσι πρόλαβε ο θεός και πήρε το κυοφορούμενο βρέφος, το οποίο έραψε μέσα στον μηρό του. Από εκεί γεννήθηκε ο Διόνυσος, τον οποίο έφερε ο Ερμής στις νύμφες της Νύσας που ανέλαβαν να τον μεγαλώσουν, μέσα σε ένα σπήλαιο που το έκρυβαν κληματαριές.

Αργότερα ο Διόνυσος ταξίδεψε σε διάφορα μέρη για να διαδώσει την καλλιέργεια της αμπέλου και τις τελετές της λατρείας του. Κατά τη μυθολογία τον συνόδευε ένας θίασος από αλλόκοτα όντα, Σατύρους, Σειλινοίς, Νύμφες και Μαινάδες, γυναίκες αφιερωμένες σε αυτόν. Στην Αττική τονδέχεται ο Ικάριος, μυθικός βασιλιάς της Ικαρίας, στις βόρειες πλαγιές του Πεντελικού και ο θεός τον διδάσκει, πώς αναπτύσσονται τα κλήματα και τον τρόπο παρασκευής του κρασιού.

Οι αρχαίοι μύθοι αναφέρονται επίσης στην προσβολή του θεού από Τυρρηνοίς πειρατές και τη μεταμόρφωσή τους σε δελφίνια, καθώς και στον γάμο του με την Αριάδνη, που είχε εγκαταλείψει στη Νάξο ο Θησεύς. Από τον γάμο αυτό γεννήθηκαν ο Οινόπιων, η Ευάνθη και ο Στάφυλος. Πιστευόταν επίσης ότι είχε καταφέρει να επαναφέρει από τον Άδη τη μητέρα του Σεμέλη.

Η οργιαστική λατρεία του Διονύσου πιστευόταν ότι ερχόταν από τη Θράκη, οι Αθηναίοι όμως τον αποκαλούσαν Ελευθερέα από τις Ελευθερές στα όρια της Αττικής και Βοιωτίας. Το πιθανότερο είναι η λατρεία του Διονύσου να ξεκίνησε από την πόλη των Θηβών, το παλάτι της προϊστορικής Καδμείας και τούτο δεν είναι άσχετο με τη σχέση του και τη λατρεία του στο Μαντείο των Δελφών. Η ιστορία του Πενθέως, βασιλιά των Θηβών που κατασπαράχθηκε από τις Βάκχες επειδή τους απαγόρευσε τη λατρεία του θεού, μαρτυρεί τη σκληρότητα με την οποία ο Διόνυσος αντιμετώπιζε τους αρνητές του.

Η **λατρεία** του Διονύσου κράτησε τον αρχικό της χαρακτήρα στον Παρνασσό όπου κατά τις αρχές Δεκεμβρίου γιορτάζονταν τα *όργια*, μόνον από γυναίκες, τις Μαινάδες ή Θυσιάδες, οι οποίες στο ένα χέρι κρατούσαν *θύρσο*, στολισμένο με κισσόφυλλα και στο άλλο πυρσό και έτσι *εβάκχευαν*, έπεφταν σε ένα είδος θρησκευτικής υστερίας επικαλούμενες τον θεό. Γινόταν χρήση αυλών και τυμπάνων που οδηγούσαν τον θίασο. Στην Αθήνα τα πράγματα είχαν άλλο χαρακτήρα. Τα *Μεγάλα εν Άστει Διονύσια* ήταν πολυήμερη εορτή, κατά τα τέλη Μαρτίου του σημερινού ημερολογίου, σε ανάμνηση της μεταφοράς του πανάρχαιου ξοάνου του θεού από τις Ελευθερές στο τέμενος του Διονύσου, νοτίως της Ακρόπολης. Το παράλογο στοιχείο διατηρήθηκε τη δεύτερη μέρα της εορτής όταν οι πολίτες *εκώμαζαν* στους δρόμους με τραγούδια, χορούς και πειράγματα. Οι επόμενες τέσσερις ημέρες ήταν αφιερωμένες στις δραματικές παραστάσεις, στον ετήσιο *Θεατρικό Αγώνα*, εκδήλωση μεγίστης σημασίας για τον αρχαίο ελληνικό τρόπο σκέψης και τον δημόσιο βίο.

Τα *Κατ' Αγρούς Διονύσια* γιορτάζονταν στην καρδιά του χειμώνα. Οι αγρότες συνέρρεαν με τα κάρτα τους στην Αθήνα, μασκαρεύονταν και "έσκωπταν τα εξ αμάξης". Χόρευαν επίσης τα *ασκάλια* επάνω σε φουσκωμένους ασκούς αλειμμένους με λάδι.

Κατά τα *Ανθεστήρια* (τέλη Φεβρουαρίου - αρχές Μαρτίου) προσφέρονταν τα πρώτα άνθη και οι πρώτες σπονδές. Γινόταν επίσης μία αναπαράσταση *Ιερού Γάμου* μεταξύ

του θεού και της συζύγου του Άρχοντος-Βασιλέως, σε ανάμνηση ίσως της ιστορίας με τον Θησεά και την Αριάδνη. Η εορτή τελείωνε με τους *Χύτρους*, μία μέρα αφιερωμένη στους νεκρούς και τον *Ψυχοπομπό Ερμή*.

Σε άγνωστη θέση, στο Ιερό του *Διονύσου Ληναίου* γιορτάζονταν τα *Λήνιαια* με εκστατικό χορό Μαινάδων.

Είναι ενδιαφέρον ότι υπήρχαν σύλλογοι *Διονυσιαστών*, πολιτών που τιμούσαν ιδιαίτερα τον θεό, όπως στον Πειραιά, την Τανάγρα, τη Ρόδο και τη μικρασιατική Τέω. Υπήρχαν επίσης σύλλογοι "περί τον Διόνυσο τεχνιτών" ηθοποιών και ανθρώπων του θεάτρου.

Οι γνωστές **επωνυμίες** του Διονύσου είναι *Διμήτωρ* και *Δισσιτόκος* (γεννημένος δηλ. δύο φορές), *Μηρορραφής*, *Πυριγενής*, *Λιαίος* (που διαλύει τη λύπη), *Λήναιος* (από το ληνός, το πατητήρι των σταφυλιών), *Ίακκος* και κυρίως *Βάκχος* από εκεί οι Βάκχες-Μαινάδες και το ρήμα *βακκεύω*.

Αν έρθουμε στην **αρχιτεκτονική**, στον Διόνυσο αμέσως ή εμμέσως οφείλουμε τα θέατρα που κτίστηκαν σε όλη την έκταση του ελληνισμού από τον 5ο αιώνα π.Χ. και εξής. Στην Αθήνα, στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, έχουμε το τέμενος του *Διονύσου Ελευθερέως* με το Διονυσιακό θέατρο και δύο ναούς, αρχαιότερο και νεότερο και το Ιερό του *Διονύσου εν Λίμναις*. Άλλα Ιερά έχουμε στον Θορικό, στις Ελευθερές, στην Πεντέλη, στον τότε Δήμο Ικαρίας και στην Κέα. Πανάρχαιο Ιερό μνημονεύεται επίσης στην ακρόπολη των Θηβών (όπου το λατρευτικό άγαλμα ήταν ένας κίονας επενδεδυμένος με χαλκό). Ναοί σώζονται στην Ερέτρια, στην Παλαιά Επίδαυρο και στα Ύγρια της Νάξου, ενώ στην Κω σώζεται μεγάλος βωμός του θεού. Στη βόρεια Ελλάδα, Ιερά του Διονύσου υπάρχουν στη Θάσο και στο Παγγαίο. Σπουδαιότεροι και μεγαλύτεροι ναοί υπήρχαν στη Μικρά Ασία, στην Πέργαμο και στην Τέω, έργο του μεγάλου αρχιτέκτονα Ερμογένη.

Αρχικά ο Διόνυσος εμφανιζόταν στην **τέχνη** με γενειάδα· αργότερα ως νέος αγένειος με μακρυά μαλλιά. Συνήθως είναι ντυμένος με ποδήρη χιτώνα και φορά στεφάνι από κισσό. Άπειρες είναι οι παραστάσεις του θεού και των συνοδών του σε αγγεία. Ξεχωριστή είναι η σκηνή του θεού με την Αριάδνη στον περίφημο κρατήρα του Δερβενίου. Πολύ γνωστός είναι ο Διόνυσος βρέφος, τον οποίο κρατάει ο Ερμής του Πραξιτέλη. Ένα κολοσσιαίο ημιτελές άγαλμά του σώζεται στα αρχαία λατομεία της Νάξου. Πολύ συχνά συναντούμε παραστάσεις του σε ψηφιδωτά δάπεδα.

Σύμβολα του Διονύσου ήταν ο *θύρσος*, το αγγείο *κάνθαρος*, ο κισσός, οι κληματίδες, οι μάσκες του θεάτρου, ο φαλλός ως σύμβολο γονιμότητας. Τα ζώα του ήταν ο τράγος, ο όνος και ο πάνθηρας.

Κεφαλή του Ερμή από Ερμαϊκή στήλη, 1ος αι. μ.Χ. Ρωμ. αντίγραφο. Το πρωτότυπο, έργο του Αλκαμένη, ήταν στημένο κοντά στα Προπύλαια της Ακρόπολης, περ. 430 π.Χ. © Μουσείο της Ακρόπολης, Αθήνα.

Ο Ερμής του Πραξιτέλη, περ. 330 π.Χ. Κρατάει στην αγκαλιά του τον μικρό Διόνυσο. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Ολυμπία.

Ορειχάλκινο αγαλματίδιο του Ερμή, περ. 530 π.Χ. Ο θεός κρατάει κριάρι. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ερυθρόμορφος αμφορέας με παράσταση του Ερμή. Φοράει φτερωτά πέδιλα, κρατάει κηρύκειο και ζυγαριά για να ζυγίζει τις ψυχές των νεκρών, τέλη 5ου αι. π.Χ. © Musée du Louvre, Παρίσι.

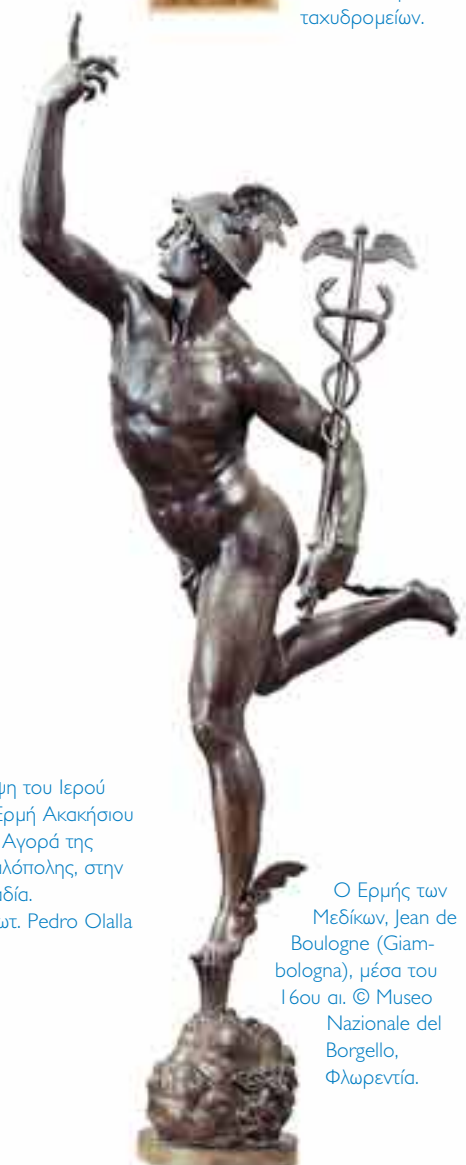
Άποψη του Ιερού του Ερμή Ακακήσιου στην Αγορά της Μεγαλόπολης, στην Αρκαδία. © Φωτ. Pedro Olalla

Πίσω όψη αργυρού δίδραχμου του Φενεού της Αρκαδίας. Ο θεός κρατάει το κηρύκειο και τον μικρό Αρκάδα, περ. 370 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Το πρώτο ελληνικό γραμματόσημο, 1861. Ο Ερμής, θεός των επικοινωνιών, αποτέλεσε το σύμβολο των ελληνικών ταχυδρομείων.

Ο Ερμής των Μεδίκων, Jean de Boulogne (Giambologna), μέσα του 16ου αι. © Museo Nazionale del Bargello, Φλωρεντία.

Κεφαλή αγάλματος του Ερμή του Πραξιτέλη, περ. 330 π.Χ. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Ολυμπία.

Ερμής

Στον **Ερμή** οι αρχαίοι απέδιδαν ποικίλες ιδιότητες πιστεύοντας ότι είχε αρμοδιότητες στον κόσμο των θεών του Ολύμπου, στον κόσμο των ανθρώπων, αλλά και στον Άδη, στον Κάτω Κόσμο. Ήταν θεός της αένας κίνησης, της επικοινωνίας, των ανταλλαγών –συμπεριλαμβανομένου του εμπορίου– των δρόμων, της καλής τύχης και συγχρόνως αγγελιοφόρος και εκτελε-

στής των εντολών του Δία. Κατά περίεργο τρόπο προστάτευε το κέρδος που προερχόταν από το εμπόριο αλλά και από τον δόλο, την απάτη και την κλοπή. Για τις αρχαίες αγροτικές κοινωνίες στην Ελλάδα ήταν επιστάτης των βοσκημάτων, αιγοπροβάτων, βοδιών, ίππων και ημιόνων και αργότερα ο φιλικός στους ανθρώπους *Ψυχοπομπός*, που τους οδηγούσε, όταν πέθαιναν, στον κόσμο των σκιών. Προστάτευε ακόμα τη μουσική και τους αθλητικούς αγώνες και είχε τον χαρακτηρισμό *Λόγιος*, δηλαδή γνώστης και με ευκρινή λόγο. Η λατρεία του Ερμή ήταν πανελλήνια και είχε τις αφετηρίες της στη μυκηναϊκή εποχή.

Κατά τη **μυθολογία** ο Ερμής ήταν γιος του Δία και της Μαίας, κόρης του Άτλαντα. Ήταν έτσι αδελφός του Απόλλωνα με τον οποίο είχε στενή σχέση. Κατά τον Ομηρικό ύμνο γεννήθηκε στην Αρκαδική Κυλλήνη και ως βρέφος μίας ημέρας έκλεψε πενήντα βόδια του Απόλλωνα από την Πιερία, τα πήγε –βάζοντάς τα να περπατούν προς τα πίσω– σε μία σπηλιά στην Πύλο και τα επέστρεψε, μόνον όταν έλαβε εντολή από τον Δία. Αυτός εφεύρε τη λύρα που προσέφερε στον Απόλλωνα, από τον οποίο πήρε το χρυσό *κηρύκειο*, σύμβολο της υψηλής του αποστολής. Πιστευόταν ότι είχε αποκτήσει, κυρίως με νύμφες, πολλά παιδιά όπως τον Εύδωρο με την Πολυμήλα, τον Σάμωνα –που έδωσε το όνομά του στη Σαμοθράκη– με τη Ρήνη, τον Πάνα με τη Δρύοπα, και τον Αυτόλυκο, παππού του Οδυσσέα, με τη Φιλωνίδα· με την Αφροδίτη απέκτησαν τον Ερμαφρόδιτο.

Το όνομα Ερμής πιστεύεται ότι προέρχεται από τη λέξη *έρμα*, τον σωρό από τις πέτρες που συναντούσε κανείς στους αρχαίους δρόμους, πρωτόγονα μνημεία του θεού. Το τυχαίο και απροσδόκητο εύρημα το έλεγαν *έρμαιον*, αδέσποτο δώρο του θεού της τύχης. Τον τιμούσαν ως *Ενόδιο* και *Όδιο Ερμή*, προστάτη των οδοιπόρων, με την ανέγερση τετράγωνων πεσσών που έφεραν την κεφαλή του –*Ερμαϊκές στήλες*– σε δρόμους αλλά και σε πρόπυλα και πρόθυρα κατοικιών.

Σε πολλούς μύθους των αρχαίων ο Ερμής έπαιξε ουσιώδη ρόλο. Ως *Ψυχοπομπός*, βοήθησε την Περσεφόνη να γυρίσει από τον Άδη και τον Ηρακλή αντίθετα να κατέβει εκεί και να συλλάβει τον Κέρβερο. Ανάλογη ανάμιξη είχε στην ιστορία του Ορφέα και της Ευρυδίκης. Αυτός έδινε στους θνητούς τον ήρεμο ύπνο και τα όνειρα ως *Ονειροπομπός* και *Ηγήτωρ Ονειρών*.

Η **λατρεία** του Ερμή άρχισε στα Αρκαδικά βουνά και διαδόθηκε με διάφορες μορφές στην Ελλάδα. Στην Αθήνα, στον Ερμή ήταν αφιερωμένη η τρίτη ημέρα των *Ανθεστηρίων*, με το όνομα *Χύτροι*, ως προστάτη των νεκρών. Μυστηριακή ήταν η λατρεία του στην Ίμβρο και τη Σαμοθράκη, όπου τον τιμούσαν μαζί με άλλους χθονίους θεούς ως *Καδμίλο*, ή κατά τον Ηρόδοτο μαζί με τους Καβείρους. Ιδιαίτερος του απέδιδαν τιμές οι αθλητές στις παλαισטרές και τα γυμνάσια, όπως στο στάδιο της Μεγαλόπολης, όπου υπήρχε ναός και βωμός του Ερμή και του Ηρακλή.

Αναλόγως πολλές ήταν οι **επωνυμίες** του Ερμή. Ήταν γνωστός ως *Αργειφόντης* γιατί σκότωσε, με διαταγή του Δία, τον πολυόμματο Άργο, ο οποίος με εντολή της Ήρας παρακολουθούσε την Ιώ. Ως αγγελιοφόρος του πατέρα του λεγόταν *Τρόχις*,

Διός Κήρυξ, *Σύσκοπος* (οξυδερκής). Ως προστάτης των βοσκημάτων, *Νόμιος*, *Αγροτήρ*, *Τυρευτήρ* (από το τυρί που παραγόταν στις στάνες), *Μηλώσιος* (προστάτης των κοπαδιών) και *Επιμηήλιος*. Ως προστάτης του εμπορίου, *Αγοραίος*, *Κερδώς*, *Κερδέμπορος*, *Εμπολαίος*. Για τη δολιότητα, την πανουργία και τις κλοπές τον αποκαλούσαν *Φηλητέονα*, *Φηλήτων Άνακτα*, *Κλειψίφρονα* και *Πολύτροπον*. Τα ονόματα *Γομπαίος* και *Ψυχοπομπός* σχετιζονταν με τα καθήκοντά του στον Κάτω Κόσμο.

Είναι σχετικά λίγα τα **ιερά** του Ερμή. Στη βόρεια Ελλάδα υπήρχαν ιερά του Ερμή στους Φιλίππους, στη Δράμα και όπως είδαμε στην Ίμβρο και στη Σαμοθράκη. Στην Πελοπόννησο, στη Μεγαλόπολη λατρευόταν ως *Ερμής Ακακήσιος* (σύμφωνα με τον μύθο μεγάλωσε με τον Άκακο, γιο του Λυκάονα στον λεγόμενο λόφο του Ακακήσιου κοντά στη Λυκόσουρα), ενώ ιερό υπήρχε και στο Λυκαίον Όρος. Στη Σάμο υπήρχε ιερό του *Ερμή Χαριτοδότου*, αλλά μαζί με την Αφροδίτη λατρευόταν και στο Ηραίον της Σάμου. Στην Κρήτη στον νομό Ρεθύμνου είναι γνωστά δύο υπαίθρια ιερά σε σπήλαια, του *Ερμή Κραναίου* στον Πατσό και του *Ερμή Τραλλαίου* στο Μελιδόνι, ενώ στη Σύμη Βιάννου, επίσης στην Κρήτη, βρέθηκε ένα πολύ πρώιμο ιερό προς τιμήν της Αφροδίτης και του *Ερμή Κεδρίτη*.

Εικονογραφικά, στις τετράγωνες Ερμαϊκές στήλες και την αγγειογραφία του και 5ου αιώνα π.Χ. ο θεός παριστάνεται πάντοτε με γένεια και πλούσια μαλλιά. Αργότερα παριστάνεται ως νέος αγένειος, συχνά γυμνός, με τα σύμβολά του. Πολύ θαυμαζόταν κατά την αρχαιότητα το άγαλμά του ως μοσχοφόρου, στην Τανάγρα, έργο του Καλάμιδος, ενώ πασίγνωστος είναι ο Ερμής του Πραξιτέλη και ο Ερμής της Άνδρου. Παράσταση του *Ψυχοπομπού Ερμή* έχουμε στην πρόσοψη του μεγάλου μακεδονικού τάφου των Λευκαδίων.

Σύμβολα του Ερμή είναι το *κηρύκειο*, τα φτερωτά σανδάλια και ο *πίλος*, το πουγκί και το πλατύγυρο κάλυμμα των πεζοπόρων, ο *πέτασος*. Τον ακολουθούσαν ενίοτε νύμφες και ο τραγοπόδης Πάνας. Συχνά συνδυάζεται με τον κέδρο και παριστάνεται κρατώντας κριάρι.

Ανάγλυφη παράσταση της Ήρας στη σκηνή της Γιγαντομαχίας από τη ζωφόρο του Θησαυρού των Σιφνίων, περ. 525 π.Χ.
© Αρχαιολογικό Μουσείο, Δελφοί.

Ανάγλυφη παράσταση του Δία και της Ήρας από την ανατολική ζωφόρο του Παρθενώνα, περ. 440 π.Χ. © British Museum, Λονδίνο.

Εμπρός όψη αργυρής δραχμής Άργους, με παράσταση κεφαλής της Ήρας που φέρει πόλο στολισμένο με ανθέμια, ενώτια και περιδέραιο, περ. 370-350 π.Χ.
© Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Εσωτερικό κύλικας με λευκό βάθος με παράσταση της Ήρας που φοράει πολυτελές ένδυμα, διάδημα και σκήπτρο, περ. 470-460 π.Χ. © Staatliche Antikensammlungen, Μόναχο.

Ο ναός της Ήρας στην Ολυμπία, περ. 468-460 π.Χ.

Ήρα και Άργος. Η Ήρα στολίζει την ουρά του παγωνιού με τα μάτια του Άργου, P. P. Rubens, περ. 1611. © Wallraf-Richartz-Museum, Κολωνία.

Κεφαλή αγάλματος της Ήρας από το Ιερό της στο Άργος, περ. 420 π.Χ. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ήρα

Στην αρχαϊκή και την κλασική Ελλάδα η Ήρα εθεωρείτο μεγίστη θεά, σύζυγος του Δία, βασίλισσα του Ουρανού, προστάτιδα του γάμου, της οικογενείας και των γυναικών. Είχε πολλά χαρακτηριστικά του παντοδύναμου συζύγου της: σχετιζόταν με το στοιχείο του αέρα, είχε βασιλικό παράστημα, υπερηφάνεια και γαλήνη. Οι ειδικοί πιστεύουν ότι η λατρεία της ήταν πανάρχαια στον Ελλαδικό χώρο και ήταν καθιερωμένη στα μυκηναϊκά χρόνια κυρίως στο Άργος, τη Σπάρτη και τις Μυκήνες. Διαδεδομένη ήταν η λατρεία της θεάς στις αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας.

Κατά τη **μυθολογία** η Ήρα ήταν παιδί του Κρόνου και της Ρέας, όπως και ο Δίας. Ήταν το υπόδειγμα της πιστής συζύγου, αυστηρή αλλά και εκδικητική, όπως φαίνεται στον γνωστό μύθο με τον Πάρι και το "Μήλο της Έριδος". Την αρμονία της ζωής του θείου ζεύγους διετάρασαν οι απιστίες του Δία και οι ζηλοτυπίες της θεάς που κατεδίωκε τόσο τις εφήμερες συντρόφους του (την Ιώ, τη Λητώ, τη Σεμέλη, την Αλκμήνη) όσο και τα παιδιά τους τον Διόνυσο, τον Ηρακλή κ.ά. Ήταν η προστάτιδα των Αργοναυτών και ιδίως του Ιάσωνα. Κατά τον Τρωικό Πόλεμο

πήρε το μέρος των Ελλήνων. Τον "πανόπτην" Άργο, ένα τέρας με εκατό μάτια που παρακολουθούσε τη μεταμορφωμένη σε δαμάλα Ιώ με εντολή της Ήρας, αποκοίμησε και σκότωσε ο Ερμής. Η θεά καταστενοχωρημένη στόλισε την ουρά του παγωνιού, του ιερού πτηνού της, με τα μάτια του Άργου. Ένας άλλος μύθος μάς λέει ότι ενώ η θεά κοιμόταν, έβαλαν τον Ηρακλή μωρό να τη θηλάσει, ώστε να γίνει αθάνατος. Η Ήρα ξύπνησε και τίναξε το μωρό από το στήθος της. Το γάλα κύθηκε και δημιούργησε τον γαλαξία. Μερικοί πίστευαν ότι ήταν μητέρα της θεάς Ειλείθυιας που προστάτευε τις γυναίκες κατά τη γέννηση των παιδιών, και κατά τον Ησίοδο είχε αναθρέψει τον λέοντα της Νεμέας που αργότερα σκότωσε ο Ηρακλής.

Η **λατρεία** της Ήρας είχε κάποια στοιχεία όμοια με εκείνης του Δία, με βωμούς στις κορυφές βουνών. Είναι πάντως διαπιστωμένο ότι οι ναοί της ήταν πάντοτε σε κάθε τόπο, αρχαιότεροι από τους ναούς του Δία, με τυπικό παράδειγμα την Ολυμπία. Τα πήλινα ομοιώματα ναών που έχουν βρεθεί, δείχνουν μάλιστα ότι από τη γεωμετρική και την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο υπήρχαν ήδη ναοί της θεάς. Θυσία στην Ήρα γινόταν συνήθως πριν από τους γάμους, κατά την αρχαιότητα.

Σημαντικές εορτές ξέρουμε τα *Ηραία* στην Ολυμπία, καθε τέσσερα χρόνια που περιελάμβαναν την προσφορά ενός πέπλου (με τον οποίο έντυναν το ξόανο της θεάς) και αγώνες δρόμου παρθένων. Τα *Ηραία* του Άργους γίνονταν επίσης ανά τετραετία με αγώνες και θυσία στο Ιερό της: μεγάλη πομπή, που συμβόλιζε τη θεϊκή γαμήλια τελετή με το Δία, εκινείτο προς το Ηραϊόν με την ιέρεια της θεάς σε όχημα, το οποίο έσερναν λευκές αγελάδες. Κορίτσια, παντρεμένες γυναίκες και ένοπλοι νέοι συνόδευαν το όχημα και ακολουθούσαν εκατό αγελάδες για τη θυσία. Σε μία άλλη εορτή του Άργους που ονομαζόταν *Ασπίς*, η Ήρα λατρευόταν ως πολεμική θεότητα. Στα *Δαίδαλα* έπαιρναν μέρος πολλές βοιωτικές πόλεις. Γιορτάζονταν ως μικρά κάθε 5-7 χρόνια και ως μεγάλα κάθε 60 χρόνια. Η εορτή προφανώς είχε πανάρχαιες ρίζες και βασιζόταν σε έναν μύθο: κάποτε η Ήρα εγκατέλειψε τον Δία και αυτός προσποιήθηκε ότι παντρεύεται με έναν κορμό δρυός, τον οποίο έντυσε σαν νύφη. Η Ήρα επιτέθηκε στο ξόανο, το *δαίδαλον*, και η γαμήλια πομπή συνεχίστηκε με την ίδια ως νύφη. Στα *Μεγάλα Δαίδαλα* έκαιγαν τα 14 ξόανα των ενδιάμεσων *Μικρών Δαίδαλων* μαζί με το *δαίδαλον* εκείνης της χρονιάς, για το οποίο την ευθύνη είχαν οι Πλαταιείς. Ακολουθούσαν θυσίες και πομπή που κατέληγε στην κορυφή του Κιθαιρώνα, σε ένα Ιερό του Δία.

Άλλες εορτές της Ήρας γίνονταν στην Αρκαδία, στις πόλεις της Ευβοίας, σε ένα Ιερό έξω από την Κνωσό στην Κρήτη, καθώς και στις Ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας .

Επωνυμίες της Ήρας επίσης ήταν *Ακραία* και *Βουναία* (επειδή λατρευόταν στις κορυφές βουνών) *Χρυσόθρονος*, *Σεβαστή*, *Τελεία*, *Κυρίαρχος*, *Βοώπις* (με μάτια μεγάλα όπως των βοδιών), *Λευκώλενος* (που έχει λευκούς βραχίονες), *Γαμήλιος*, *Νυμφευομένη* και *Ζυγία*.

Τα σημαντικότερα **ιερά** της θεάς στα οποία υπάρχουν σπουδαίοι ναοί, (σε μέτρια γενικώς κατάσταση), βρίσκονται στο Άργος, στην Ολυμπία και στη Σάμο. Ηραϊόν υπήρχε και στη Δήλο. Σπουδαίο Ιερό ήταν αυτό των Πλαταιών στη Βοιωτία, ο ναός του οποίου περιείχε ένα περίφημο άγαλμα της Ήρας του Πραξιτέλη. Στην Περαχώρα, δυτικά από το Λουτράκι λατρευόταν από την πρώιμη αρχαϊκή εποχή η Ήρα ως *Ακραία* και ως *Λιμενία*. Στην Υρτακίνα του νομού Χανίων στην Κρήτη υπήρχε επίσης ναός. Αλλά τα καλύτερα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μνημεία της θεάς βρίσκονται στη νότιο Ιταλία: δύο ναοί της στην Ποσειδωνία κοντά στη Νεάπολη.

Στην αρχαία **τέχνη** η Ήρα εμφανίζεται πάντοτε ντυμένη, μεγαλοπρεπής, με τα σύμβολά της. Δυστυχώς δεν σώθηκε τίποτε από το μεγάλο λατρευτικό χρυσελεφάντινο άγαλμα του Ηραίου του Άργους, έργο του Πολυκλείτου. Η θεά ήταν ένθρονη με στέμμα και κρατούσε σκήπτρο με έναν κούκο στην άκρη του και ένα ρόδι στο άλλο χέρι. Σημαντικά αγάλματα έχουν σωθεί στη Σάμο και στην Ολυμπία. Πολύ γνωστά είναι τα ανάγλυφα από τις ζωφόρους του Παρθενώνα και του Θησαυρού των Σιφνίων στους Δελφούς.

Σύμβολα της θεάς είναι το ρόδι, σύμβολο της αφθονίας και της συζυγικής αγάπης, το σκήπτρο (σε παλαιότερα έργα τέχνης) ο *πόλος* (ένα ψηλό στέμμα) και το διάδημα. Ιερά ζώα ήταν το παγώνι, ο κούκος και τα βόδια. Ιερό φυτό της θεάς ήταν η λυγαριά.

Θραύσμα λύνου με παράσταση Ηφαίστου, 3ος αι. μ.Χ. Ο θεός κρατάει δάδα, φοράει πύλο και εξωμίδα. © Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, Αθήνα.

Χάλκινο αγαλμάτιο Ηφαίστου, ρωμαϊκής εποχής. Ο θεός φοράει πύλο, εξωμίδα και μπότες. © British Museum, Λονδίνο.

Λύνος με παράσταση του Ηφαίστου, 2ος αι. π.Χ. Ο θεός φοράει πύλο, εξωμίδα και μπότες. Κρατάει ασπίδα. Στο βάθος απεικονίζονται θώρακας, περικνημίδες και περικεφαλαία. © Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, Αθήνα.

Εσωτερικό από ερυθρόμορφη κύλικα με παράσταση της κατασκευής των όπλων του Αχιλλέα από τον Ήφαιστο. Τα όπλα παραλαμβάνει η Θέτις, περ. 480 π.Χ. © Staatliche Museen, Antikensammlung, Βερολίνο.

Ο ναός του Ηφαίστου στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας, το λεγόμενο "Θηρείο", περ. 449-444 π.Χ. Είναι ο καλύτερα σωζόμενος αρχαίος ναός στην Ελλάδα.

Ο Ήφαιστος, από το σύνολο "Ο Τρωϊκός Πόλεμος", γλυπτό από χάλυβα και ψημένο πηλό. Sir Anthony Karo, 1990. © Sir Anthony Karo, Αγγλία.

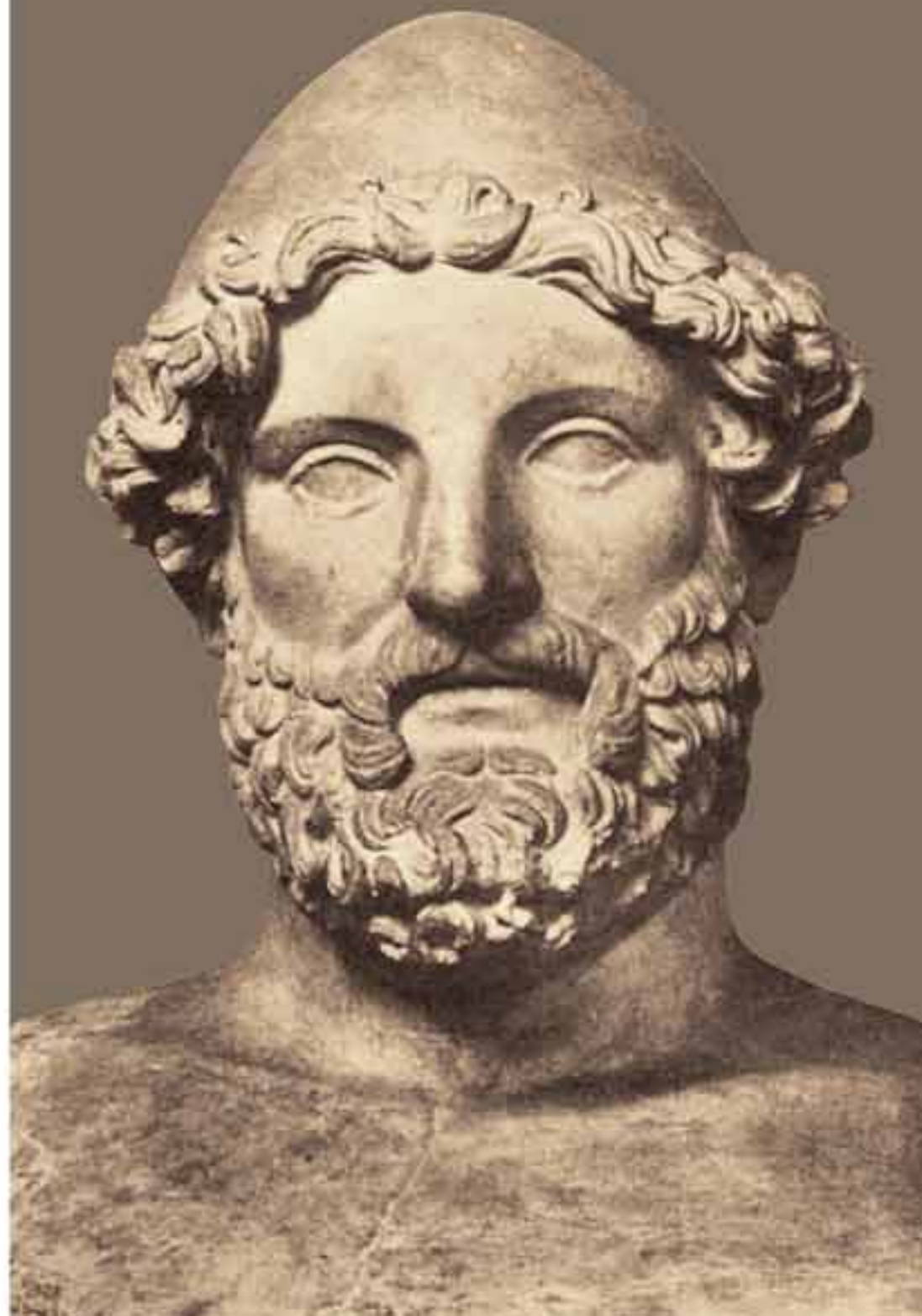

Χάλκινο νόμισμα νήσου Λιπάρας Σικελίας, με παράσταση κεφαλής του Ηφαίστου. Άνω: Πίσω όψη. Ο θεός κρατάει σφύρα και λαβίδες. Κάτω: Εμπρός όψη. Ο θεός φοράει πύλο. 2ος-1ος αι. π.Χ. © Συλλογή: Κοινωνικός και Πολιτιστικός Έργου, Αθήνα.

Ανάγλυφη παράσταση του Ηφαίστου και της Αθηνάς από την ανατολική ζωφόρο του Παρθενώνα, περ. 440 π.Χ. © British Museum, Λονδίνο.

Κεφαλή του Ηφαίστου. Ρωμ. αντίγραφο πιθανόν του λατρευτικού αγάλματος, έργου του γλύπτη Αλκαμένη, που βρισκόταν μέσα στο λεγόμενο "Θηρείο" στην Αθήνα. © Vatican Museums, Ρώμη.

Ήφαιστος

Ο **Ήφαιστος** ήταν θεός της φωτιάς στον ουρανό και στη γη, δαμαστής της φωτιάς και κατασκευαστής έργων από μέταλλα. Μέσα από τη μυθολογία προβάλλει ως θεός της δημιουργικής εργασίας, γλύπτης, πλάστης, ορειχαλκουργός, τορευτής, χρυσοκόος και συνάμα προστάτης των τεχνιτών. Στα Ομηρικά έπη υπάρχει εξαιρετικός θαυμασμός για τα έργα του

και εκτενείς περιγραφές τους, ενώ η λατρεία του στην Αθήνα των κλασικών χρόνων μαρτυρεί την αγάπη και την εκτίμηση των κατοίκων της για τα εκλεπτυσμένα έργα μεταλλοτεχνίας και κεραμικής, στη δημιουργία των οποίων η φωτιά ήταν το απαραίτητο στοιχείο. Είναι φανερό πως στον Ήφαιστο οι αρχαίοι έβλεπαν έναν Ολύμπιο θεό και παράλληλα ένα άτομο με "ειδικές ανάγκες", όπως θα λέγαμε σήμερα, το οποίο ανέπτυξε εφευρετικό μυαλό και μεγάλη επιδεξιότητα στα χέρια.

Κατά τη **μυθολογία** ο Ήφαιστος ήταν γιος του Δία και της Ήρας, αν και κατά τον Ησίοδο η Ήρα τον είχε γεννήσει μόνη της. Ήταν κωλός εκ γενετής και έτσι η Ήρα τον πέταξε στη θάλασσα, από όπου τον έσωσαν η Θέτις και η Ευρυνόμη, θαλάσσιες θεότητες. Σύμφωνα με άλλους μύθους ο Δίας τον πέταξε από τον Όλυμπο στη νήσο Λήμνο, όπου τον περιέθαλψαν οι μυθικοί κάτοικοί της, οι ημιβάρβαροι Σίντιες. Για να εξευμενίσει τη μητέρα του της έστειλε μετά από εννέα χρόνια, έναν χρυσό θρόνο. Όταν όμως η Ήρα κάθισε σε αυτόν ακινητοποιήθηκε από αόρατα δίκτυα, τα οποία είχε τοποθετήσει ο θεός. Έτσι κάλεσαν τον Ήφαιστο στον Όλυμπο, η επάνοδος όμως δεν έγινε παρά μόνον όταν κατάφερε να τον μεθύσει ο Διόνυσος. Αλλά ο ανάπηρος και δυσκίνητος θεός συνδεόταν και με άλλους μύθους: διευκόλυνε τη γέννηση της Αθηνάς κτυπώντας με πέλεκυ το κεφάλι του Δία· έπλασε την Πανδώρα, σύζυγο του Επιμηθέα· κάρφωσε με τη βοήθεια του Κράτους και της Βίας τον Τιτάνα Προμηθέα σε μία κορυφή του Καύκασου και αποκάλυψε στους Ολύμπιους θεούς τις απιστίες της συζύγου του, Αφροδίτης, χρησιμοποιώντας πάλι αόρατα δίκτυα. Κυνήγησε με ερωτισμό την Αθηνά και τελικά γονιμοποίησε τη Γη που γέννησε μεν τον Εριχθόνιο, αλλά τον παρέδωσε στην Αθηνά, η οποία τον μεγάλωσε σαν δικό της παιδί. Πίστευαν ακόμη οι αρχαίοι ότι ο Ήφαιστος ήταν πατέρας των Καβείρων (των οποίων στη Λήμνο και κυρίως στη Σαμοθράκη γινόταν μυστηριακή λατρεία) και ότι στα ηφαίστεια και ιδίως στην Αίτνα ήταν η κατοικία του και τα εργαστήριά του.

Από τα Ομηρικά έπη κυρίως μαθαίνουμε για πάμπολλα θαυμαστά, "κάλλιστα" έργα του θεού, τα "Ήφαιστότευκτα": τους θρόνους του Δία και της Ήρας, το άρμα του Ήλιου, τους χρυσούς θώρακες του Ηρακλή και του Διομήδη, το στεφάνι της Αριάδνης, το περιδέριο της Αρμονίας, τα βέλη του Απόλλωνα, τους *κρατήρες* (μεγάλα ποτήρια) για κρασί του Διονύσου, τα όπλα του Αχιλλέα και κυρίως την περίφημη ασπίδα του, αλλά και τα ορειχάλκινα παλάτια των θεών επάνω στον Όλυμπο. Μαθαίνουμε για τον χάλκινο γίγαντα Τάλω και επίσης για δύο χρυσές υπηρέτριες-αυτόματα (ρομπότ της αρχαιότητας) που τον υπηρετούσαν, καθώς ο ίδιος ήταν άτομο με "ειδικές ανάγκες".

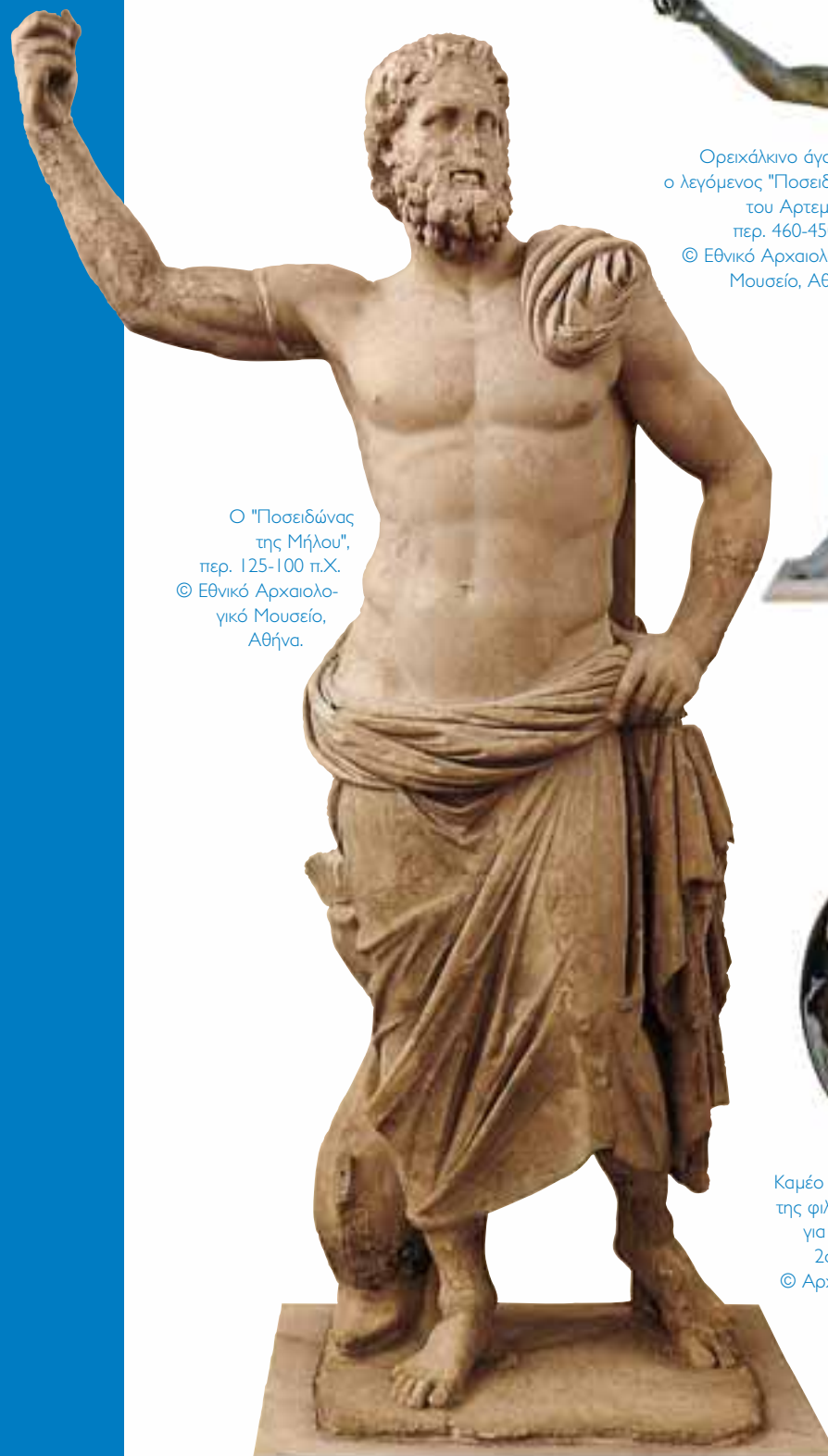
Εορτές προς τιμήν του Ηφαίστου γίνονταν στη Λήμνο, όταν επί εννέα ημέρες κρατούσαν σβηστές όλες τις φωτιές. Τα *Ηφαίστεια* ή *Χαλκεία* στην Αθήνα γιορτάζονταν με λαμπαδηδρομίες και με θυσίες. Σε έναν βωμό στην Αθήνα τον τιμούσαν μαζί με τον Τιτάνα Προμηθέα, ο οποίος ήταν ένα μυθολογικό παράλληλο του θεού, που έφερε τη φωτιά στους ανθρώπους, ο *Πυρφόρος*.

Επωνυμίες του Ηφαίστου που αναφέρονται είναι: *Χαλκεύς*, *Κυλλοποδίων* και *Αμφιγυηείς* (που κουτσαίνει και με τα δύο πόδια).

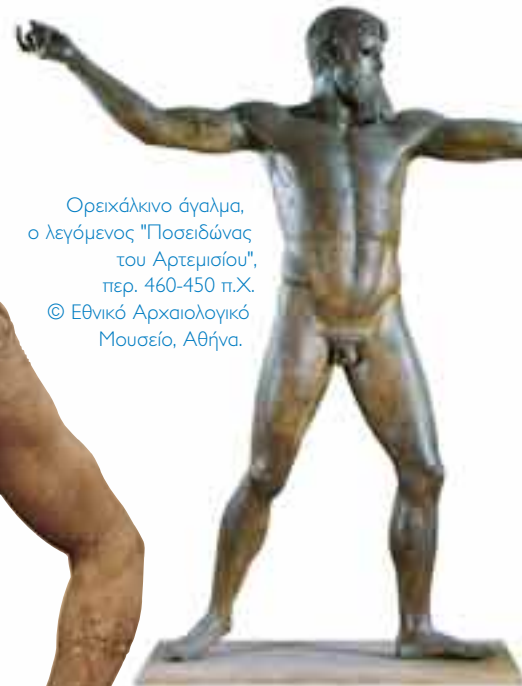
Ο σπουδαιότερος **ναός** του Ηφαίστου είναι το λεγόμενο "Θησείο" στην Αθηναϊκή Αγορά άριστα διατηρημένος έως τώρα. Λατρευόταν εκεί μαζί με την επίσης προστάτιδα των τεχνιτών και των βιοτεχνών, την Αθηνά ως *Ηφαιστεία* και ως *Εργάνη*. Ναός του Ηφαίστου αναφέρεται και στη Λήμνο.

Στην **τέχνη** ο Ήφαιστος παριστάνεται στιβαρός, πάντοτε με γένεια, ντυμένος με εξωμίδα, ή κοντό χιτωνίσκο, άλλοτε Ξυπόλυτος, άλλοτε με μπότες, συχνά με σκούφο, όπως οι τεχνίτες. Σπουδαίο ήταν το λατρευτικό άγαλμά του εντός του λεγομένου "Θησείου", έργο του Αλκαμένη. Ανάγλυφες απεικονίσεις του θεού υπάρχουν στις ζωφόρους του Παρθενώνα και του Θησαυρού των Σιφνίων στους Δελφούς. Ένας μεγάλος αριθμός παραστάσεων του Ηφαίστου σε απεικονίσεις μύθων της αρχαιότητας, υπάρχουν σε αγγεία του 6ου και του 5ου αιώνα π.Χ.

Σύμβολα του θεού είναι το σφυρί, η λαβίδα του χαλκουργού, ο διπλός πέλεκυς και το μπαστούνι. Συχνά παριστάνεται επάνω σε όνο.

Ο "Ποσειδώνας της Μήλου", περ. 125-100 π.Χ. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ορειχάλκινο άγαλμα, ο λεγόμενος "Ποσειδώνας του Αρτεμισίου", περ. 460-450 π.Χ. © Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Καμέο από σαρδόνυχα με παράσταση της φιλονικίας Αθηνάς και Ποσειδώνα για την προστασία της Αθηνάς, 2ος αι. μ.Χ. Συλλογή Medici. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Νεάπολη.

Αττική ερυθρόμορφη υδρία με ανάγλυφη παράσταση της φιλονικίας Αθηνάς και Ποσειδώνα, περ. 350 π.Χ. © Hermitage Museum, Αγ. Πετρούπολη.

Αττική ερυθρόμορφη υδρία με παράσταση της φιλονικίας Αθηνάς και Ποσειδώνα, περ. 400 π.Χ. © Αρχαιολογικό Μουσείο, Πέλλα.

Ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο, περ. 444-440 π.Χ.

Πίσω όψη αργυρού τετράδραχμου του Δημητρίου του Πολιορκητού, Μακεδονίας, με παράσταση του Ποσειδώνα που εξακοντίζει την τριάνα, περ. 301-295 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

Εμπρός όψη αργυρού τετράδραχμου Αντιγόνου Δύσωνος, Μακεδονίας, με παράσταση κεφαλής Ποσειδώνα που φέρει στεφάνι από φύκια, περ. 227 π.Χ. © Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

"Τα άλογα του Ποσειδώνα", Walter Crane, 1893 © Neue Pinakothek, Μόναχο.

Κεφαλή του Ποσειδώνα από την ανατολική ζωφόρο του Παρθενώνα, περ. 440 π.Χ. © Μουσείο της Ακρόπολης, Αθήνα.

Ποσειδώνας

Για τους αρχαίους Έλληνες ο **Ποσειδώνας** ήταν κύριος του υγρού στοιχείου, θεός της θάλασσας, των πηγών, των λιμνών και των ποταμών. Ήταν από τους ισχυρότερους Ολύμπιους θεούς, αδελφός του Δία και του Πλούτωνα. Η εξουσία του εκτεινόταν και στα έγκατα της γης γιατί ήταν αυτός που δημιουργούσε τους σεισμούς αλλά και στερέωνε την ξηρά σε σχέση με τη θάλασσα. Αναφέρεται στις πινακίδες της Πύλου, γεγονός που μαρτυρεί ότι η λατρεία του υπήρχε ήδη στη μυκηναϊκή εποχή.

Κατά τη **μυθολογία** ο Ποσειδώνας ήταν γιος του Κρόνου και της Ρέας. Ο ίδιος ο Δίας τον αποκαλεί "πρεσβύτατον και άριστον των θεών". Κατοικούσε μαζί με τη σύζυγό του Αμφιτρίτη σε ένα χρυσό παλάτι στα βάθη του πελάγους, και έτρεχε στην επιφάνεια της θάλασσας σε χρυσό άρμα με άγρια άλογα ακολουθούμενος από νύμφες και ενάλια πλάσματα, τρίτωνες, ιππόκαμπους και δελφίνια. Είχε λάβει μέρος στη Γιγαντομαχία και την Τιτανομαχία και είχε χαρακτήρα αυστηρό και οργίλο.

Σύμφωνα με τους μύθους είχε αποκτήσει με νύμφες και θνητές πολλά παιδιά, άλλα τερατώδη και άγρια (όπως τους Λαιστρηγόνες, τους Κύκλωπες, τον Τρίτωνα, τον Πήγασο, τον Χρυσάωρα τον Γηρυόνη και τον Ανταίο) και άλλα που έγιναν μυθικοί βασιλείς και γενάρχες στον ελληνικό χώρο (όπως τον Νηλέα, τον Φαίακα, τον Ναύπλιο, τη Ρόδο, τον Μινύα, τον Εύμολοπο, τον Πελία και τον Θησέα). Με τη Ρόδη απέκτησε την Ιαλυσσό, την Κάμειρο και τη Λίνδο. Αναφέρεται ότι μαζί με τον Απόλλωνα είχε κτίσει τα τείχη της Τροίας, στον Τρωικό Πόλεμο όμως, υποστήριζε τους Έλληνες. Η οργή του εναντίον του Οδυσσέα, ο οποίος είχε τυφλώσει τον γιο του, τον Πολύφημο, αποτελεί βασικό στοιχείο του έπους. Στους αθηναϊκούς μύθους αναφέρεται ο ανταγωνισμός του με την Αθηνά για την προστασία της πόλης των Αθηνών, ο οποίος εκδηλώνεται και σε άλλες περιπτώσεις: δεσπόζει των θαλασσών αλλά τη ναυπηγική την εφευρίσκει η θεά. Γεννά τον Πήγασο, αλλά τον δαμάζει ο Βελλερεφόντης με οδηγίες και χαλινάρια που προσφέρει η θεά.

Η προσπάθεια να εξευμενισθεί ο Ποσειδώνας διέδωσε τη **λατρεία** του γύρω από το Αιγαίο. Τα *Ίσθμια*, κάθε τρία χρόνια ήταν μία πανελλήνια εορτή που γινόταν στον Ισθμό, κοντά στην Κόρινθο, και περιελάμβανε γυμνικούς, ιππικούς και μουσικούς αγώνες. Άλλες εορτές τελούνταν στα πολυπληθή Ιερά του θεού.

Οι **επωνυμίες** του Ποσειδώνα σχετίζονται με τις ιδιότητές του. Ονομαζόταν *Ενοσίχθων*, *Σεισίχθων*, *Δαμασίχθων*, *Γης Κινητήρ*, *Γαιήοχος* και *Μοχλευτήρ*, επειδή προκαλούσε σεισμούς και καταποντισμούς. Τα επίθετα που του έδιναν για την προστασία από τις θεομηνίες αυτές ήταν *Εδραίος*, *Ασφάλειος* και *Θεμελιούχος*. Σχετικά με τα ύδατα των ποταμών ονομαζόταν *Κρηναίος*, *Πετραίος*, *Επιλήμνιος*. Για τις μεγάλες εξουσίες του στον κόσμο ονομαζόταν *Ευρυμέδων* και *Ευρυκρείων* (άρχοντας των πάντων). Για τη σχέση του με τα άλογα *Ίππιος*. Μετά από την καταστροφή του περσικού στόλου στο Αρτεμίσιον, από θύελλα το 480 π.Χ., τιμήθηκε ως *Σωτήρ*.

Πολλά είναι τα **Ιερά** του θεού που σώζονται. Τμήμα του Ερεχθείου στην Ακρόπολη ήταν αφιερωμένο στον Ποσειδώνα και υπήρχε βωμός προς τιμήν του. Στους κλασικούς χρόνους Ιερό με σπουδαίο ναό έχουμε στο Σούνιο, αρκετά καλά διατηρημένο.

Στη βόρειο Ελλάδα έχουμε Ιερά του θεού στη Θάσο (μαζί με τον Ηρακλή) και στο Ποσειδί της Χαλκιδικής.

Στην Πελοπόννησο σπουδαίο Ιερό με ναό υπήρχε στα Ίσθμια όπου γίνονταν οι γνωστοί αγώνες. Αναφέρονται επίσης Ιερά του *Ιππείου Ποσειδώνα* στην αρχαία Μαντίνεια, του *Ασφαλείου Ποσειδώνα* στη Σπάρτη καθώς και άλλα στην Ασέα Αρκαδίας, στην Ερμιόνη, στον Φενεό, στον Αρκαδικό Ορχομενό και στην Τεγέα. Κατά την Οδύσσεια οι βασιλιάδες της Πύλου, απόγονοι του Νηλέα, είχαν Ιερό του Ποσειδώνα και προσέφεραν εκεί θυσίες. Στο Ταΐναρον, σε ένα σπήλαιο, φαίνεται ότι υπήρχε επίσης ένα παλαιότατο Ιερό του θεού. Ναός υπήρχε στην Καλαβρία, στον Πόρο, στο Ιερό το γνωστό ως Ποσειδώνιον. Ιερό υπήρχε και στην Τήνο. Τέλος στην Κρήτη στη θέση Τσισικανά του νομού Χανίων υπήρχε ένα αγροτικό Ιερό του Ποσειδώνα.

Στις μικρασιατικές ακτές υπάρχουν βωμοί μνημειακής κλίμακας από δύο σπουδαία Ιερά, στο Μονοδένδρι νοτίως της Μιλήτου και στη Μυκάλη, το γνωστό ως Πανιώνιον.

Στην **τέχνη** ο Ποσειδώνας εμφανίζεται πάντοτε γενειοφόρος. Η διάκρισή του από τον Δία δεν είναι εύκολη, όταν λείπουν τα ιδιαίτερα σύμβολά τους. Αυτή είναι η περίπτωση του μεγάλου ορειχάλκινου αγάλματος που βρέθηκε στο Αρτεμίσιο, σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο, ενός αριστουργήματος της κλασικής τέχνης. Πολύ γνωστό άγαλμα του θεού είναι ο "Ποσειδώνας της Μήλου", στο Αρχαιολογικό Μουσείο. Ο Ποσειδώνας απεικονίζεται στη ζωφόρο του Παρθενώνα αλλά και στο δυτικό σέτωμα του ναού στη σκηνή της φιλονικίας με την Αθηνά για την προστασία της Αθήνας. Η ίδια σκηνή παρουσιάζεται σε δύο πολύ σπουδαία αγγεία του 4ου αιώνα π.Χ.

Τα **σύμβολα** του Ποσειδώνα ήταν η τρίαινα, με την οποία τάρασσε τα νερά, τα άλογα, τα δελφίνια και τα ενάλια τέρατα που τον ακολουθούσαν. Αφιερωμένα σε αυτόν φυτά ήταν το πεύκο και τα φύκια.